

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱԳԷՄԻ

ԾԵ. ՏԵՐԻ

Ա. - Բ

1977

ՄԻՈՆ

ՄԱՍՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

1977

Յունուար - Փետրուար

Թիւ 1 - 2

1977

January - February

No. 1-2

S I O N

VOL. 51

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press
Jerusalem

ԱՄԵՆ. Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՕՐ ԺՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Բ Ե Թ Ղ Ե Հ Է Մ Ի Ս Ո Ի Ր Բ Ա Յ Ր Է Ն

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ո Ի Ր Գ Հ Ա Յ Ո Յ

ՈՐ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ Ի ՍՓԻՒՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

Կը խօսիմ ձեզի նորէն, աշխարհի ամենանուիրական սրբա-
վայրէն, Բեթղեհէմի մեր Տիրոջ Ծննդեան Այրէն, փոխանցելու
փաղցր աւետիսը այս գիշերուան՝ որ երկու հազար տարիներ առաջ
աշխարհին տրուեցաւ հրեշտակներու և հովիւներու բերնով, ծննդ-
եան բոցավառ աստղին ներքեւ:

Յիսուսի ծնունդը սրտառուչ դրուագ մը չէ միայն, կամ
փերքուած մը գողտր ու անշամանդաղ, նման ծագող արշալոյսին,
որ պէտք է չունի ականջը շանքող, միտքը բարուրող և երևակայու-
թիւնը կրակոյ բառերու: Անկէա անսօղ նշմարտութիւնն է, մերկ
մանուկի մը կեքպարանով պառկած մտորին խորը: Աւելին՝ ըս-
կիզբը նոր կարգի մը՝ մարդկային կեանքին մէջ:

Այս գիշեր նորէն կը բացուի երկնքին արգանդը, ծնելու հա-
մար կեանքի Բանը, ներմակ ծաղիկի մը նման աշխարհի մութերուն
բացուած, և գուարք երգի մը պէս օրերու շրթունքին, որոնք այս
ծնունդէն կ'առնեն իրենց իմաստը:

Առանց մանկութեան, այսինքն անմեղութեան, կարելի չէ
աստղաւորել ցեխի կայսրութիւնը եղող այս աշխարհը: Ծնունդնե-
րը վերէն իջնող երազներ են, որոնք իրենց ծիրանի գօտին կը կա-
մարեն մարդոց անդռինն ու ցաւին վերք: Առանց այս շնորհնե-
րուն, օրերն ու տարիները միահեծան սաղաւարտներ են, մահուան
շուփերով խանձարուրուած: Վերտղայանալ, մոռնալ տարիները որ
մեզ գերեզմանին կը տանին, մոռնալ մարդկային իսկարտութիւնը,
իմաստութեան ունայնութիւնը, տգեղութիւնները կեանքին և ըզ-
գալ ինքզինքը անմեղ ու բարի, նման խանձարուր փակող մանկան,
մեծագոյն հեշտանքն է բոլոր անոնց՝ որոնց հոգին սկսեր է սևնալ
տարիներու մուրէն, և որոնց շրթները անկարող են այլևս երկինքի
բոցէն կիզուելու:

Մանուկը որ այսօր վերստին կը ծնի մեր հոգիներուն մէջ,
խորհուրդն ու մարմնառութիւնն է խաղաղութեան և սիրոյ: Խա-
ղաղութիւնը ըզձանքն ու կարծուն է եղած դարերով տառապող սե-
րունդներուն: Այդ աղերսարկու հիշք այսօր աւելի քան շատցած ու
բարձրացած է, կեանքի անհամաչափ և տրտում գնացքին համըն-
թաց, և դարձեր է սուր ու ցաւագին աղաղակ մը միլիոններու հո-
գիէն բխող: Հակառակ այս իրողութեան, պատերազմի կիրքը
մարդերու մէջ մարելէ շատ հեռու է: Կեանքը ի վերջոյ խաղաղու-
թեան իդձերու և ռազմաշունչ կիրքի խառնուրդ մըն է, և այս իրո-

դուքեան մէջ է թերևս իր ողբերգական գեղեցկութիւնը: Անարիւն պատերազմին, այսինքն կենդանի խաղաղութեան պէտք է երթայ մարդկութիւնը, յամբ բայց ամուր գնացով:

Ուրախալի է հաստատել թէ, անսովոր համեմատութեամբ հետզհետէ կ'անի թիւը անոնց՝ որոնց մէջ կ'ապրի խաղաղութեամբ և արդարութեամբ լի թագաւորութեան մը երազը: Մեր ժամանակներու նշանն է այս և աննշան չէ սփոփանքը՝ զոր անիկա կուտայ սիրտերուն:

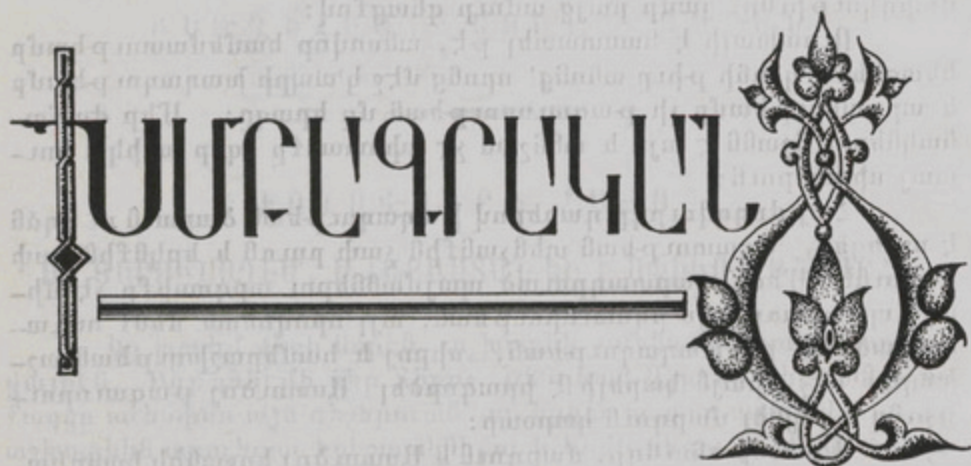
Հայ ժողովուրդը դարերով խաղաղութեան ծառան ու իդան է ունեցեր, ազատութեան տենչանքին չափ բուռն և երկնքին չափ խորունկ: Մեզի պարտադրուած պայմաններու արգասիքը չէ միայն պատնաւը այս ըզաւորութեան, այլ որովհետև մենք հաւատացած ենք թէ խաղաղութեան, սիրոյ և համերաշխութեան աշխարհի մէջ միայն կարելի է իրագործել Աստուծոյ թագաւորութիւնը և լեցնել մարդուն կարօտը:

Յիսուսի ծնունդը, մարդուն և Աստուծոյ երջանիկ հանդիպման, այսինքն կորսուած որդիին և Հօրը վերագիտին տօնն է, ոսկի օղակը երկնքի և երկրի: Մանուկը որ կուգար իրեն իբրև օրօրոց ընտրելու բովանդակ աշխարհը, մարմնացած սէրն էր, աշխարհը տաքցնող հոգին, որ կը բանար երկնքի սիրտը և մարդուն արգանդը, սփռելի և նոր խորհուրդով մը: Առանց այս վերնաշխարհէն եկած լոյսին և երազին, մարդը կեանքի այս փռոսին մէջ հարկադրաբար պիտի իյնար լուծումներու ամենէն յոռեգոյնին, յուսահատ ու սև, և պիտի մտնէր շարքին մէջ հաստ և մութ իրերուն, լոյսին դէմ անթափանց, որոնք կեանքի ստորին սանդղամատերը են կազմեն:

Աշխարհը պէտք ունէր այդ Հոգիին, այս գիշեր մարմին առնող այդ Սուրբ Հոգիին, որ կրակի պիտի վերածէր մեր կար, պղտոր ու գունատ մեր խորհուրդներուն պարզեւելու ստեղծումի սուրբ հրաշքը: Հոգին որ չի գար մեզի այս աշխարհի ուժերէն, որ յաւերժական ժայթքն ու բխումն է լոյսի և սիրոյ, որ մեզի կը բռնէ հաւաստիքը որ մարդուն տրուած է այլևս իր կեանքը այլակերպելու, պայծառակերպելու աստուածայինին մէջ և զայն տանելու յաւերժին:

Ժողովուրդ Հայոց որ ի սփիւռս աշխարհի, նուիրական այս գիշերով կեցած Սուրբ Ծննդեան վեհավայրին մէջ, քեզի կը փոխանցենք աւետիսը, որուն հաւատքը քան դարերէ ի վեր կը լեցնէ ու կը գորացնէ մեր քրիստոնէական կեանքը: Այդ աւետիսը, զոր օր մը հովիւներն ու հրեշտակները տուին աշխարհին, տակաւին կ'արձագանգէ կարծես այս սրբազան Այրին խորը: Զայն քեզի կը փոխանցեմ նոյնութեամբ, ժողովուրդ Հայոց, առ և պահէ, իբրև սպեղանի փաղցրութեան և պատգամ միջիթարութեան բովանդակ կեանքիդ համար: Շարունակէ հաւատալ յաւերժին և մարդուն աստուածացումին, և մայրացուր հոգիդ այս գիշերուան մեծ խորհուրդովը, նման քու պապերուդ՝ որոնք դարեր շարունակ կաւէն ու հողէն վարդեր հանեցին, գեղումի բերելով գիշերները և բանալով դուռները երկնքին, իջեցնելով Աստուծոյ Որդին իրենց սիրտերուն մէջ և մտքի գաղջ ընտանութեան:

Սուրբ Ծնունդ, 1977

Կ Ա Ղ Ա Ն Դ

Հօր մը պէս բարի, Յիսուսի նման փառքը, որ ամէն տարի կուգայ լեցուն գրպաններով բաշխուելու մեծին ու փոքրին, աղփատին ու հարուստին: Կաղանդը պապեմական ժառանգութիւն մըն է, գուցէ խորհուրդն ու եղծուած նշանակը վանատուրին, «ամենաբեր նորոց պտղոց տօնից հիւրընկալ դիցն վանատրի», որ ամէն տարի կ'անցնէր մեր հողերէն եւ սիրտերէն, մեզի բերելու գոյնգոյն բարիքները մեր աշխարհին:

Ամանորը գեղեցիկ աւանդութիւնն է մեր ցեղին եւ անցեալին, հրիտակը՝ ժամանակը նորոգել գիտցող մեր պապերուն: Այժմ վերածուած է ան անկենդան ծառի մը խորհուրդին, եւ դադրած է ըլլալէ ոգի մը, զօրութիւն մը, նոյնիսկ հանդէսը ժամանակին: Ո՞ւր է երբեմնի իր հրայրքը, Նաւասարդէ Նաւասարդ, որ Աշտիշատի հողերուն վրայ ուռնացած որթատունկէն կը կախէր արեւախայծ բարիքները մեր աշխարհին, հրաւիրելու մարդերը որ հողին, ջուրին եւ լոյսին մատուցանէին իրենց երախտիքը:

Ամանորը այժմ վերածուած է խրտուիլակի մը, բարեպաշտօն պապուկի մը: Որքա՛ն ցանկալի պիտի ըլլար որ այս աստղագարդ գիշերով իջնէր ան մարդոց սիրտերուն խորը, մոգական շուրջառի մը նման, եւ իր պարգեւը ըլլար, շինծու ծառի մը փոխարէն, խաղաղութիւն, երանութիւն եւ հաշտութիւն աշխարհին:

Տակաւին մինչեւ երէկ մարդերը վեր կը նայէին, իրենց պապերուն կողմէ՛ն փարտաբապետուած կեանքի մը՝ աւելի ընդարձակ, աւելի գեղեցիկ, կաւէն գերծ ապրումի երազով: Եւ այդ մարդերը

առանց մոգեր ըլլալու կամ աստղեր հալածելու, կը տեսնէին լոյսը իրենցմէ ներս բայց մանաւանդ ծոցը ոստայնին, որուն առհաւական յուշքը չէր մեռած անոնց հոգիին խորը: Այդ օրերուն, իրենց երկինքը մոռցողներն անգամ, գերծ չէին ամոքիչ եւ քաղցր այս կրկներեւոյթէն:

Հիմա երբ աշխարհի հորիզոնները կը պատռին եւ նամբաները փոշի կ'ամբառնան հոծազանգուած սպանդի գործիքներուն ներքեւ: Կաղանդի եւ Ծնունդի աստղերը ալ չեն վառեր մեր հոգիները: Տակաւին մինչեւ երէկ հին աշխարհի ամբողջ լայնքով մեր ժողովուրդը կը հաւատար Կաղանդի եւ Ծնունդի խորհուրդին: Այդ վստահութիւնը գերագոյն հաղորդութիւնն էր, որով գօտեպինդ, մեր պապերը նուանեցին դարերը եւ մեզի յանձնեցին աննիւթ տապանակը մեր յոյսին: Կ'անցնին տարիներ, յափշտակելով մեր հոգիներէն խանդն ու խորհուրդը, իջեցնելով մեր մէջ հոգեխռով տարակոյսը գիշերներուն:

Իրաւամբ ըսուած է թէ Աստուած ինքզինքը կը ճանչնայ տեղծելով, այսինքն ինքզինքը ըլլալով: Մենք այն ատեն միայն ի վիճակի կ'ըլլանք քակելու անցաւորին կնիքը, երբ կը յաջողինք նորոգելու զմեզ: Թերեւս ամէնէն ընդարձակ բառը մարդկային իմացական եւ բնախօսական արարքները բնորոշող: Ծնիլ ու մեռնելը փոփոխական երեսներ են մէկ եւ մեծ երեւոյթի մը՝ գոր սխալ չէ թերեւս յաւիտեական նորոգում անուանել, իբր աւելի արդիական եւ իրաւ անդրադարձ մը յաւիտեական վերադարձէն:

Մեռնելու եւ մանաւանդ ծնելու արարքները մէկ մէկ բեւեռներ կը դառնան որոնց թւերէն կախուած են մեր կեանքը կազմող ժամանակի միւս մեծ կտորները: Կաղանդը մեկնակէտն է այս գաղափարականութեան: Նոր Տարին ժամանակի հասկացողութիւն մըն է, որուն իւրաքանչիւր վայրկեանը կտոր մը յաւիտեականութիւն է, եթէ լեցուի մեր կեանքէն եւ իրագործումներէն: Սակայն ժամանակը անբովանդակ գաղափար մը պիտի մնար առանց միտքին, որ հոս կը նշանակէ բոլոր ապրումներու գումարը, այն չափով որով յաջողած է անոնց մեծ գաղտնիքէն քիչ մը բան սեւեռել: Չենք յաւակնիր հաստատելու թէ միտքը լուծած է երկինքը, կեանքի գերագոյն իրականութիւնը, բայց կը հաւատանք թէ գաղտնիքներու այդ անդունդէն խորշիկներ ինկած են մեր սեւեռումին:

Կեանքը երկու բաժին ունի, կրկնուող բաժինը եւ նորոգուող մասը: Այս վերջինն է որ կեանքը կ'ընէ տեւական եւ կենդանի նոր օրին դիմաց, անցեալէն առնելու համար ինչ որ իրագործելի է դեռ այդ Նոր Օրին մէջ եւ ձգելու՝ ինչ որ իրապէս հինգած է եւ անպէտ դարձած: Անցեալին մէջ բանք կան մեր կեանքին վերաբերեալ՝ որոնցմով մարմնաւորուած է, բիւրեղացած է Յաւերժը: Աստուծոյ թէ՛ անցեալին մէջ՝ բայց վեր են անկէ, եւ մենք անոնցմէ շատ յառաջ կը ստանանք մեր ստեղծագործ ներշնչումները,

զանոնք անգամ մը եւս ծնցնելով մեր հոգիներու մէջ: Ասոնք կուգան հանդիպելու մեր գերագոյն իսկութեան դէպի ապագան ճիշտութեամբ՝ որ ոգի կը կոչենք եւ որ աստուածային իսկզբանէ եղող Բանին ցոյլն է մեր մէջ...: Եւ այս ոգին անծանօթ եւ նոր վաղուան մէջ կը մխտ իր լուսաւոր ծայրը, այդ անգոյ ժամանակին մէջ դնելով իր նորութիւնը:

Ինչ որ չի նորոգուիր, մեռած է: Քերթողը, նկարիչը, կրօնաւորը, որոնք չեն կրնար եկող ամէն օրուան մէջ նորոգելու իրենց միտքը, ոնը, ոգին, դատապարտուած են մեռնելու: Չորցած տեքստիլներու եւ ճիւղերու պէս անոնք թօթափուելու միայն արժանի են կեանքի մեծ ծառէն: Ի վերջոյ պէտք է խելամոտիքի թէ մենք չենք եկած հոս, մեզի տրուած ժամանակին մութեակը ստորագրելու երթալ: Եկած ենք զմեզ աւելցնելու մեր մասերուն մէջ, զմեզ խորանարդելու, անգամ մը եւս ծնելու:

Տառապեցանք, սիրեցինք, մաշեցանք, բայց Նոր Տարուան սեմին՝ այս արարմանն անդրադարձներն են որ պիտի շարունակեն խմորը կազմել մեր գալիքին, անշուշտ որոշ յատկումներով. որովհետեւ ամէն ապրում մեր հոգիին վրայ համարու մը պէս է. նրման արցունքի հետքին մեր այտերէն վար: Ուրիշ խօսքով մեր վաղը թաւալուն կաթիլ մըն է մեր երեկի համբաներէն փշուր փշուր գոյանալիք: Ինչպէս ձիւնին մէջ թաւալող ձիւնագնդակ մը որ իր վրայ կը փաթթէ անցած տեղերու ձիւները, անոնցմով հետզհետէ մեծնալու եւ գունտ դառնալու համար, այնպէս ալ մեր ապագան մեզմէ կը շինուի, անփակտելի միութիւն մը պահել յաջողելով մեր բովանդակ անցեալին եւ ներկային հետ: Երբ այս հարազատ ժամանակով խորհինք, մեզի եկող օրերը պիտի չխուսափին մեզմէ, ինչպէս մեր մասերը պիտի չփոշիանան անցեալի վիհին մէջ ու պիտի ազատինք ապագայի անստուգութենէն, անձկութենէն եւ գուցէ մահուան մղձաւանջէն:

Նոյն երեւոյթը կարելի է դիտել ազգերու փակաւագրին երկայնքովը. երբ անոնք կ'անցնին անհատին համար գծուած բոլոր փուլերէն: Ինչ որ ճիշդ է անհատին համար՝ պատմաւ չկայ որ ճիշդ չըլլայ ազգերուն համար ալ, ըսել կ'ուզենք տագնապներէն, փորձանքներէն եւ փորձերէն ստեղծելու համբան ուրկէ հաղորդ կ'ըլլանք գալիքին: Ազգի մը պատմութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց իր ազատագրումը կորստաբեր ժամանակէն: Երբ ազգ մը որքան իր ներկային՝ նոյնքան ալ իր պատմութեան բովանդակովը կը մտածէ ու կ'զգայ ինքզինքը, կը գոյացնէ այս կերպով իր հաւաքական հոր, իր ոգիին գիտակցութիւնը, ինչպէս կ'ըսէ Ռընան:

Որովհետեւ Յաւերժը պէտք է փնտռել ոչ անցեալի մէջ, իբր թէ ան ժամանակի սկիզբը եղած ըլլայ. ոչ ալ դէպի ապագան, իբր թէ ան ըլլայ ժամանակներու վախճանը, այլ գայն պէտք է որոնել ներկային մէջ: Վասնզի Յաւերժը ներկային իսկութիւնն է ինքնին: Եւ Ամանորը իրաւ տօն կը դառնայ երբ գայն ընենք տարիին գերագոյն օրը ուր կը վերանորոգենք զմեզ նոր յաւերժին մէջ, այսինքն մեր էութեան ապրող ու տրոփող եւ զմեզ մեր ներքին գիտակցութեան կանչող կշռոյթին մէջ:

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Էջմիածին, Սուրբ Ծնունդ 1977

Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. Նղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրսէրեան

Պատրիարք Երուսաղէմի Հայոց

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

ՔՐԻՍՏՈՍ ԾՆԱԻ ԵՒ ՅԱՅՏՆԵՑԱԻ

Սիրելի Սրբազան Եղբայր.

Այս լոյս առաւօտեան, երբ մեծ աւետիսովը Քրիստոսի Սուրբ Ծննդեան երկնքի բարձունքներէն մեր հոգիներուն բոլոր առատապէս կը բաշխուի հրեշտակներուն երգը «Խաղաղութիւն և ի մարդիկ հաճութիւն», Մենք առջին սպասաւորը մեր Եկեղեցւոյ ու ժողովուրդի, բերկրեալ սրտով ողջոյն և օրհնութիւն կը բերենք Ձերդ Ամենապատուութեան, Սուրբ Արքեպիսկոպոսին միաբանութեան և համայն մեր հաւատացեալ զաւակներուն, այն մշտանորոգ անմար յոյսով՝ թէ մարդկային աշխարհը քաղցրութեամբ պիտի ընդունի Սուրբ Ծննդեան երկնային պատգամը ու պիտի դաւանի զայն իբրև իր կեանքի ու նակատագրի փրկութեան գերագոյն հրամայականը:

Խաղաղութիւնն ու հաճութիւնը բոլոր իջնեն նաև հայ եղբայրներու եկեղեցական ու ազգային կեանքէն ներս, յառաւել պայծառացում մեր ժողովուրդի հոգևոր ու մշակութային առաքելութեան: Վասնզի հայ ազգը իր նախնեաց հաւատով, իր Մայր Եկեղեցիով ու իր ոգեծին մշակոյթով, լուսաբաշխ առաքելութիւն մը կը հանդիսանայ մարդկութեան ու պատմութեան հորիզոնին վրայ:

Սուրբ Ծննդեան շնորհներով, աւելի խաղաղութիւն աշխարհին համայն, աւելի հաճութիւն ի մարդիկ բոլոր:

Նաև առաւել լոյս ու խաղաղութիւն մեր Սուրբ Եկեղեցիին, առաւել սէր և միութիւն համայն ազգիս հայոց:

Քրիստոսակառոյց Սուրբ Էջմիածնէն և Մեր սրտէն Ձերդ Ամենապատուութեան սիրոյ ողջոյն ամենաբարի մաղբանքներով հանդերձ:

Շնորհք և խաղաղութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ. ամէն:

Վ Ա Զ Գ Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱճԻԽԱՍ – ԼԻԲԱՆԱՆ

ԱճԻԽԱՍ, 6 ԴԵԿՏ. 1976

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպիսկոպոս

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Ե ր ո ս ա ղ է մ

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Շնորհաբեր Նոր Տարուան և Փրկչին Ս. Ծննդեան տօներուն առթիւ կը ներկայացնեմք Ձեզի Մեր սրտալից և ջերմ շնորհաւորութիւններն ու լաւագոյն մաղթանքները :

Ի խորոց սրտի Մեր աղօթքն է ու մաղթանքը որ Աստուածորդւոյն սուրբ ծնունդը խաղաղութիւն պարգևէ համայն մարդկութեան և սիրով ու միութեան բարի ոգիով ջերմացնէ սիրտերն ու հոգիները հանուր հայութեան որ ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի :

Մնամ եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջունիւ

Աղօթակից

Խ Ո Ր Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

To His Beatitude Yegishe DERDERIAN
 Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem

The warm greetings which you sent to us have been a cause of joy and comfort.

In our prayers we ask that he who is "the light of the world" (Jn 8:12) may enlighten us in these days when we celebrate his coming to us. May he transform us to become more and more "sons of light" (Jn 12:36), so that the Church may truly be "a light to the nations" (Is 42:6). Thus men will be able to acknowledge in faith the transcendent action of God who became flesh and who works within the complexity of human history, leading it where it could not arrive by its own power: to the renewal and gathering of all things and all people in Christ, so that God may be all in all (1 Cor 15:28).

With these sentiments we send to Your Beatitude, your hierarchy and your faithful our brotherly greetings and our love in Christ Jesus.

From the Vatican, 10 January 1977.

PAULUS PP. VI

Lambeth Palace, SE1 7JU.

CHRISTMAS 1976

Your Holiness,

We greet You in the Name of Jesus Christ incarnate Saviour of all mankind.

For the Christian the birth of Jesus has always been recognised as the Heavenly Father's self disclosure to his people. Though this is indeed seen only to the eye of faith, it has momentous consequences, for as the beloved disciple says, "as many as received him, to them gave he power to become the sons of God" (John 1:12). There is, then, a proper sense in which the Nativity of our Lord is also the feast of our own adopted sonship in Christ.

Is this not relevant to a frightened, and therefore cruel world desperately seeking for freedom and dignity, justice and peace? For where else can such be found but within the security of that diverse family which, indwelt by the Spirit, with Christ as its Redeemer and Brother, has the Father as its source and goal: the Church of God?

Therefore, it is with the Gospel of Christmas that we greet you, a Gospel which, because it speaks of Christ being made in the likeness of men, speaks also of our own sharing in the divine nature. "The Word was made flesh and dwelt among us, and we beheld his glory" (John 1:14). May peace and joy in Him be yours this Christmastide.

Your Holiness's affectionate Brother in Christ,

DONALD CANTUAR

Archbishop of Canterbury

Primate of All England and Metropolitan

His Holiness Yeghishe Derderian

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋ

Յիսուսի ի Տաճար քառասնօրեայ դալստեան սրտազրաւ դէպքը հանգամանօրէն պատմուած է Ղուկասու Աւետարանին մէջ: Հրէական օրէնքի տրամադրութիւններէն մէկուն համաձայն, Յիսուս մանուկը, երբ քառասուն օրուան կ'ըլլայ, իր ծնողքին կողմէ կը բերուի Տաճար, իրբեւ անդրանիկ մանչ դուսակ ընծայուելու համար Տիրոջ, Մովսէսի պատուիրած նուէրին մատուցումովը միասին:

Դրուագը ծանօթ է բոլորին: Անոր դերակատարներն են Մանուկ Յիսուսը, Հայր Յովսէփ, Ս, Կոյս Մարիամ, Սիմէոն Մերունին եւ Աննա մարգարէուհին: Կարժէ հոս վերբերումը ընել իւրաքանչիւրին նկարագրին ցայտուն դիժերուն:

Ա) Յիսուս Մանուկը: Մարդացեալ Աստուածը, որուն ծնունդը, Հրաշապատում դրուագ մը ինչպէս, հանդիսացաւ տիեզերքի պատմութեան մեծագոյն դէպքը, իրագործելով աննախընթաց յեղաշրջում մը անոր բազմաթիւ երեսներուն վրայ:

Մարդարէներուն խոստացած Մեսիան է ան, զարեբէ ի վեր կանխատեսուած, որ կու գար ենթարկուելու նաեւ օրէնքի այս տրամադրութեան, ինչպէս հետապային պիտի հաստատէր լերան քարոզի ընթացքին թէ ինք չէր եկած օրէնքը լուծելու, այլ ամբողջացնելու: Անկէ առաջ ան ենթարկուած էր թլփատութեան օրէնքին, որ նմանապէս Մովսիսական կրօնի հիմնաքարէն մէկն էր:

Բ) Ս. Մարիամ Աստուածածինը: «Երկնաւոր արքայուհին», ինչպէս որակած է զինք նարեկացին, Աղօթամատեանին անոր ձօնուած գերազանցօրէն գրաւիչ գլուխներէն մէկուն մէջ: «Հրեշտակներու Թագուհին», «Մարմնատեսիլ քերտիլէն» եւ նմանօրինակ սքանչելի ածականներով որակուած մեծագոյն կիներ պատմութեան: Յառց մայրը նաեւ, որուն սիրտը այդ բերկրալի առիթով իսկ պիտի խոցուէր ծերունիին խօսքերէն.— «Եւ ընդ քո անձն իսկ անցցէ ոտը»: Մայրութեան կոչումը իր գերազոյն բարձրութեան վրայ բռնող այս կիներ, օրհնուածը բոլոր կիներուն մէջ եւ պաշտամունքին առարկան անհամար սերունդներու, անսպառ ներշնչարանը բազմատեսակ ու տաղանդաւոր արուեստագէտներու:

Գ) Ս. Յովսէփ: «Աստուածահօրն» յորջորջուածը այնքան իրաւացիօրէն: Մանուկ Աստուածորդիին մարդկային ու նիւթեղէն կարիքները դոհացը—

նեյու պատիւին արժանացած մեծ սուրբը, որ հրեշտակային տեսիլքի մը ընդմէջէն կը զիտակցի Նախախնամութեան զաղտնիքներուն, եւ անոր կողմէ իրեն վերապահուած այս եղական դերին: Դաւիթի սերունդէն եւ Նազարէթարնակ խոնարհ ատաղձագործը, երեք տասնամեակ մանկացեալ Աստուծոյ բնակակիցը ու խնամակալը ըլլալու անգերազանցելի շնորհին արժանացած:

Դ) Սիմէոն Մերունիմ: Հաւատքի եւ լաւատեսութեան մարմնացումը: Մեսիային զալստեան ակնդէտ սպասող եւ անոր տեսութեան արժանացումը իր կեանքին նպատակակէտը ըրած երանելի արդարը:

Երանի անոր որ իր նման, կեանքի գերազոյն իմաստը կը փնտռէ ոչ թէ սովորական մահկանացուներու պէս, աշխարհիկ վայելքներու եւ անցաւոր ու մեղապարտ հաճոյքներու՝ այլ վսեմ ու վերացնող իտէալի մը մէջ, որուն տեսիլը զինք կը պահէ լաւատես ու հաւատաւոր:

Ե) Աննա մարգարէուհիմ: Մէկը՝ Նոր Կտակարանի մէջ յիշատակուած սակաւաթիւ կիներէն, որոնք բարեպաշտութեան միացուցած իրենց սեռին յատուկ շնորհները, լուսապսակը իրենց ճակտին անցած են պատմութեան էջերուն:

Աւետարանը չի պատմեր թէ Սիմէոն ծերունին անոր իմաց տուած է եւ կամ կանչած՝ վայելիլու համար ներկայութիւնը մանկացած Աստուծոյն: Շատ հաւանաբար իր լուսաւոր հաւատքին շնորհիւ էր որ ան ունեցաւ երկնաւոր յայտնատեսութիւնը, զիտակցելու թէ տաճար էր եկած Փրկիչը աշխարհի:

Երբ նկարագրի որոշ բարեմասնութիւններով օժտուած կամ մտաւոր որոշ զարդացում ունեցող անհատներ քով քովի դան, անկարելի է որ այդ համախմբումը զրական ու շօշափելի արդիւնքի մը չյանդի ու օրհնութեան աղբիւր չհանդիսանայ ուրիշներու համար: Պայմանաւ սակայն որ երկրորդ դասակարգի մարդեր իրենց ունեցածը ի բարին գործածելու կամքն ու զիտաւորութիւնը ունենան:

Այդպէս ալ պատգամեց մեր Տէրը թէ «Ուր որ երկու կամ երեք անհատներ իմ անունովս հաւաքուին՝ ես ալ հոն ներկայ եմ իրենց մէջ»: Ու զիտենք թէ Քրիստոսի ներկայութիւնը ինչքա՞ն մխիթարական է ու օրհնասփիւռ, եւ իր մեր մէջն ու մօտը եղած ըլլալու զիտակցութիւնը ինչպէս կը դարձնէ մեր ուղին վարդազոյն ու վշտաղերձ: Յովսէփի եւ Մարիամ տիպարներ էին բարեպաշտ կենցաղի, ու արժանացան մանկացեալ Աստուծոյ խնամակալն ու մայրը ըլլալու գերազոյն պատիւին ու օրհնութեան: Սիմէոն եւ Աննա միասին էին Տաճարին մէջ ու արժանացան միածին Որդիին տեսութեան: Աւետարանը կը վկայէ թէ վերջինը կ'անցընէր իր կեանքը Աստուծոյ Տան մէջ հանապազօրեայ «պահքով եւ աղօթքով»: Մեզմէ քանինն՞ր այսօր օրական աղօթելու սովորութիւնը չունենալէ բացի, հանդիսական առիթներով իսկ չեն մասնակցիր հաւաքական աղօթասացութեան — եկեղեցական արարողութեան —, իրենք զիրենք դաւանելով հանդերձ անդամը իրենց պատկանած եկեղեցիին:

Զոյգ են պատճառները մարդոց աղօթքէ հրաժարելուն: ա) Ոմանք կը

զանգատին թէ աղօթելու սովորութիւնը ունէին երբեմն, բայց Տէրը իրենց աղօթքները չլսելուն համար դնողրած են այդ «աւելորդ» ունակութենէն:

Այդպիսիներ լաւ կ'ընեն յիշելով Ղուկասու Աւետարանին մէջ Քրիստոսի պատմած Անիրաւ Դատաւորի առակը: Հոն յիշուած որբեւայրի կինը իր անընդմէջ ու թախանձագին աղաչանքներուն շնորհիւ վերջապէս յաջողեցաւ տիրանալ իր իրաւունքին: Մենք ալ ըլլանք հետեւողական մեր աղօթքներուն մէջ, ու չյուսալքուինք երբ անոնք անմիջապէս դրականօրէն չեն պատասխանուիր Տիրոջ կողմէ: Եթէ անիրաւ դատաւորը կատարեց կնոջ խնդրանքը, մենք որքանո՞վ աւելի յուսալից ըլլալու ենք թէ արդարն Աստուած մեր ալ արդարացի պահանջներուն դո՛հացում պիտի տայ, իր ատենին ու իր պատշաճ նկատած կերպով ու պահուն:

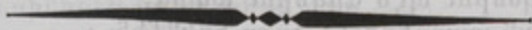
Ուրիշներ այնքա՛ն զբաղած են առօրեայ հաղորումէկ գործերով, հաշիւներով ու կեանքի տաղտուկներով որ «Ժամանակ չեն գտներ» աղօթելու: Աստուած ու անկենդան կեանք տարտամ իրողութիւններ են իրենց համար, եւ շատ հեռու են հոգեւոր ապրումներով լիանալու ու ներշնչուելու երանութենէն: Նիւթ, դործ, քաղաքականութիւն դրաւած են իրենց միտքն ու սիրտը, մէկ խօսքով՝ անոնց էութիւնը համակ: Ե՞րբ աղօթեն: Ե՞րբ տրամադրութիւնը ունենան աղօթելու:

Ահա թէ ինչո՞ւ մարդկութիւնը հետզհետէ կը հեռանայ իր Արարիչէն, եւ իր մտքին ու բազուկին ապաւինած՝ կը կարծէ ու կը փորձէ լուծել կեանքին բերած բոլոր հանգոյցներն ու խոչընդոտները:

Ձկան աղօթքի, տեսիլքի մարդեր, երկնաւոր լոյսին բացուելու, երկնաւոր լոյսով լեցուելու ատակ անհատներ, որոնք իրենց կարգին լուսաւորէին մեղքէն ու մոլութենէն յառաջացած խաւարը իրենց չըջապատին:

Տեսողնդառաջի տօնը յարմար առիթը կ'ընծայէ խորհրդածելու այս ուղղութեամբ, ճամարիտ աղօթասացներու պակասէն գոյացած ներկայ աշխարհի անկերպարան ու չփոթ կացութեան ի տես մանաւանդ:

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

Ռ Ա Յ Է Լ *

Ամենակալը սուգ կը պահէ Իսրայէլի ժողովուրդին ու երկրին համար՝ եւ իր արցունքները մեծ բաժակի մը մէջ կը հոսին, երբ լեցուի բաժակը, վերջ պիտի գտնէ Իսրայէլի ախարը:

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Ք

— Լեցուած են ծովերն արիւններէն մեր,
Դարերով դարեր,
Կ'ուզեմք հաւատալ Տէր ամենակալ,
Թէ արցունքներուդ բաժակն հրեղէն
Լեցուած է արդէն»:
Այսպէս կը խոկար մեծ Ռաբին Գոհէն
Ծունկերուն՝ բացած Գիրքը սրբազան
Իր ժողովուրդին:

— Լեռներուն վրայ ամպեր կան կարմիր,
Կը հընչէ նորէն եղջիրն յաղթական
Մեր արքաներուն,
Ժամանակի դէմ կը պըրկուի ուժգին
Խորտակուած աղեղն հին Իսրայէլին,
Եւ ինձ կը թուի թէ ահա կրկին
Հորիզոնին դէմ կ'արձակէ բոցն իր
Այն հին Մորեմին»:

Բաց է Գիրքը սուրբ ծունկերուն՝ անոր,
Իսկ հոգիին մէջ ձայներ հեռաւոր
Ու մըշտամբումն է մեծ կատարածին:
«Կ'երդնում Իսրայէլ, կ'երդնում ես քեզի,
Պիտի թաւալի սերունդ քու արեան
Աւազներու պէս ծովերու ափին,
Նըման աստղերուն՝ ծոցը երկնքին»:

«Աստուած հայրերուս,
Խոստումներէն քու չըմնաց բառ մ'իսկ
Որ չըկատարուէր,
Մէկը անոնցմէ քան դար է որ
Իբրեւ սեւ վընիւ, աշխարհէ աշխարհ
Կը տանինք մեմք դեռ:
Մեմք աւագ ծովու,
Ոտքերու կոխան բոլոր ազգերու:
Աստղերը սակայն որ վեր կը շողան,

* Յառաջաբանն է գրութեան մը որ ձեռագիր կը մնայ տակաւին:

Աստղերը ով Տէր,
Աստղերն ի՞նչ եղան»:

Մըռայլ յօնքերուն ներքեւ գիշերուան,
Կը խոկար Գոհէն,
Սիրտն իը արիւնոտ փարտէզ մը ինչպէս,
Բացած անցեալին, բացած յուշերուն
Իր հագարք-ելեան:

«Տէր ամենակալ, դեռ պիտի քողո՞ւս
Որդիներդ այսպէս,
Կրակներուն քով ատելութեան խոր:
Անցած են վաղուց,
Օրերն օրհնուած այն հին դարերուն,
Երբ հովիւներուն վարսքը ոսկե՛վառ
Կը ծրփար ուժգին,
Բազմութիւններու երազը ինչպէս,
Երբ դեռ չէր շողար նայուածքը գայլին,
Մկրատը ժանգոտ այն Փըղշտացի
Մեծ յաջադկոտին:

Լեռ կը բարձրանար Մովսէսն իմաստուն,
Քաղելու համար Օրէնքներն հրգօր,
Զոր բուսցուցեր էր Մորենին բոսոր»:

«Երկնակամարի յակինթին վըրայ,
Եսային, Դանիէլ,
Տեսան քեզ ով Տէր,
Փայլակը ինչպէս վիշապի բերնին,
Եւ կամ քոչոզ ամպ լեռներու վերեւ,
Զգալով սարսուռն գալիք օրերուն»:

«Յետոյ սեւ օրեր, յետոյ կատարած,
Երբ Խորայէլի որդիներն գերի,
Մեծ գետի ափին,
Ուռնիներէն կը կախէին վար
Տաւիղներն իրենց այլեւս տրտմալար:
Բայց Խորայէլի ընտրեալներու
Միտքն, աչքն ու հոգին,
Նետերու նման կը հրպէր երկնի
Գոց դարպասներուն՝
Ու կը նիւթանար երազն երբեմնի
Մեծ նահապետին»:

«Բայց չէ կարդացուած խորհուրդն աստղերուն»
Կը խոկար Գոհէն,
«Փըշրանքներ միայն իմ ժողովուրդիս,
Կը մընան կոխան ազգերու բոլոր:
Զի՞ք բաւեր ով Տէր,

Որ նայուածքիդ տակ խաչուի ցեղն այս սուրբ,
Որուն մոգական աչւրներուն խոր մօլ մզմբոսան
Կեանքը կը մեծնար ու կը մեծնայ դեռ,
Աշխարհէ աշխարհ, ոլորտէ ոլորտ»:

«Կը յորդին նորէն
Համբաներն անծայր մեր այս աշխարհին,
Յեղն իմ ոգեվար, բայց երիտասարդ,
Անցեալի փռչին իր քարքիչներուն՝
Նորէն կը բռնէ նըծարը անհուն
Երագահալած բազմութիւններուն:
Աւետեաց երկիր,
Մօտ է բըխելու կողերէդ ցամփած,
Մեղր, կաթն ու գինին,
Ինչպէս էր երբեմն այն հին օրերուն»:

Հրագն իր կեանքին ունէր երկու բոց,
Մին շատ էր նուաղ,
Բայց միւսն աղուոր աղջիկն իր Ռահէլ:
Երկու շաքաթ էր որ լուր չէր առած
Իրմէն, բոլորէն,
Որոնք բոցերու ներքեւ թըշնամույն,
Կը մարտընչէին:

Կը դառնան թերթերն մատնանին անհուն,
Խաւարին վերեւ բոցեր արձակող
Կայծերու հանգոյն:
Շուրջն իր կը յածին էոյթներ անտես,
Վերյուշքն ու թախիծ
Կը նըմլեն սիրտն իր:

Ա՛հ եթէ ըլլար ինքն առոյգ ու ժիր,
Հետեւելու նոր այս մեծ Պասեֆին,
Նըման հինաւուրց նահապետներու,
Փայլակ պըսակով խառնուելու մըրկին,
Իբրեւ Դաւիթ նոր
Կենար յաղթական ոսկի լոյսերու
Անձրեւին ներքեւ,
Իրագործելու ինչ որ Եհովան,
Ինչ որ Իսրայէլ
Լուսեղէն գրով օր մը գըրեցին
Գիրքին մէջ անսուտ իր ժողովուրդին:

Այսպէս կը խոկար մեծ Ռաբին Գոհէն
Ծունկերուն՝ փրոած
Գիրքը դարբերուն:

ՊԻՏԻ ԱՆՑՆԻՍ ԴՈՒՆ ԱԼ...

Պիտի անցնիս դուն ալ՝ անհետ, անյիշատակ,
Ամենուն պէս դուն ալ պիտի իջնես հողին,
Պիտի ունայնանան ե՛ւ սէր ե՛ւ նըպատակ,
Ամեն յոյս ու երազ, փառքի տանող ուղի:

Զերմութիւնն արևուն պիտի այլևս չըզգաս,
Պիտ՝ չը լըսես թէ՛ն՝ նաև ողբ ու կական,
Զէնքի շառաչն ու նոր մահեր պիտ՝ չը սըզաս.
Երկիրն օրբէ պիտի գաւակն իր սիրական:

Պիտի օրբէ ըզգեգ՝ երկիրն իր ծոցին մէջ. . .
Ինչ փոյթ օրբանքը այդ՝ փոշիդ պիտի չըզգայ,
Պիտի չըդարձնես յուշերդ ա՛լ էջ առ էջ,
Երբ կեանքի կայծն արդէն մարեր է ա՛լ, չըկայ:

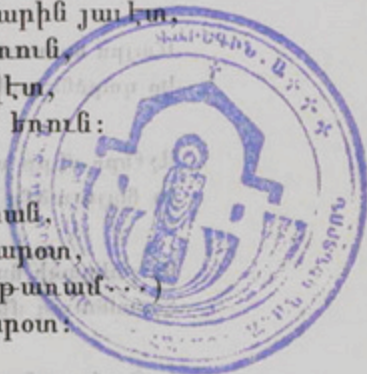
Պիտի ա՛լ չըլըսես նիշերը սա մանկանց,
Ու սա թռչնիկներու նրոնողիւններն անուշ.
Կարծես երբեք-երբեք աշխարհ չէիր եկած,
Կարծես չէիր օրբած երբեք թախիծ ու յուշ:

Մե՛ղք սա գոյգ աստղերուն՝ որ պիտ՝ մարին յաւիտ,
Որ թախիծով անուշ պիտ՝ չը նային հեռուն,
Պիտի ա՛լ չը դիտեն սա լեռները վէտ-վէտ,
Գարնան սիրոյ շունչով սա հովիտներն եռուն:

Ու այդ սիրտըդ՝ շրջեղ երազներու օրբան,
(Ո՛հ, որքա՛ն սէրերու ան հիւսած է նարթ,
Որքա՛ն ծաղիկներ են բացուեր հոն անթառամ...)
Իր հետ պիտի տանի որքա՛ն սէր ու կարօտ:

Ու ջանք սա մըտփիդ՝ պիտ՝ փըշրուի իսպառ,
Պիտի ա՛լ չը քննես իմաստը խորհուրդին,
Պիտի ընդմիշտ դառնաս մի խորտակուած տանար,
Լըքուած անվերջօրէն՝ յաւերժական մութին:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՕՐՕՐ...

ՄՕՐՍ ՅԵՇԱՏԱԿԻՆ

Աչֆերուս դէմ դեռ կը շողան, ականջներուս կը հնչեն դեռ,
Արեւներ վառ ու վաղեմի եւ անցեալէն փաղցրիկ ձայներ...

Արեւն անուշ կը տարածուի, կ'իջնէ բակին որմերէն վար,
Բակ մ'ընդարձակ ու ամալի եւ որբութեան պէս սրգահար:

Քանի մը խեղճ, աղփատ տուներ, իրարու քով եկած այնտեղ,
Իրարու յեց հոն ուս-ուսի՝ սիրով մը հաշտ կ'ապրին մէկտեղ:

Տուները ցած, տախտակ որմեր, տանիքները քիթեղապատ,
Անկիւններուն մէջ կը հիւսէ մամուկը իր ոստայնն ագատ:

Բայց բակը մեծ, բակն ընդարձակ աղփատ սրբոյն պէս լրտակեաց,
Կը տարածուի խաղաղութեամբ, խաղաղ երկնին տակ լայնարաց:

Խաղաղ երկինք, խաղաղ օրեր, խաղաղութեամբն իրենց անբաւ,
Թեւերնուն տակ են կարկամեր աղփատ մարդոց վիշտերն ու ցաւ:

Օ՛, աչֆերուս դեռ կը շողան, ականջներուս կը հնչեն դեռ,
Արեւներ վառ ու վաղեմի եւ անցեալէն փաղցրիկ ձայներ...

Մայրս նրստած իր ջահրակին առջեւ տրտում ու վշտահար,
Կը դարձնէ ջահրակն անդուլ ներքնայարկին մէջ այդ խաւար:

Աչֆերը մերք անըջասոյց իր կարօտէն կ'առնեն քեւեր,
Եւ հայուածքը կը քոչի դուրս, կ'երթայ հեռո՛ւ, հեռո՛ւ տեղեր:

Ու ջահրակի նըռնչիւնին հետ ձայնն իր մերք կը բարձրանայ,
Տխրանուագ մեղեդի մը կարծես ողբի մը պէս կու լայ...

— Օրօ՛ր, անցած գարուններուն, օրօ՛ր, ծառին ու ծաղիկին,
Որոնք պայծառ արեւներուն լոյսին կարօտ միշտ մնացին:

— Օրօ՛ր, մեռած երագներուն, լոյս սէրերուն մեր անապակ,
Որ խամրեցան խորշակներէն շուշաններու նման գերմակ:

— Օրօ՛ր, աղփատ, խեղճ մարդերուն, օրօ՛ր, որքին ու տընակին,
Որոնք ընդմիշտ մոռցուեցան կոշունքներու ճոխ սեղանին:

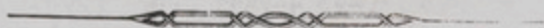
— Օրօ՛ր, անոնց, որոնք համակ երազ ու երգ դարձած թըռան,
Բայց մետաղաբ խոցեց զանոնք բախտը իբրեւ ոսոխ դաժան:

— Օրօ՛ր, հիմա անոնց, որոնք ճամբաներուն մէջ հեռաւոր,
Վիշտերն իրենց կուրծքին սեղմած կ'երբքան միմակ ու գլխիկոր,

— Պատրանաքափ, յուսակորոյս հոգիներուն լուռ, սրգաւոր,
Երգն այս օրօ՛ր, օրօ՛ր, օրօ՛ր:

ԳԵՈՐԳ ՀԱՏԻՏԵԱՆ
(Գ. Սիւնու)

Երուսաղէմ

ԵՐԱՆԻ ԱՆՈՐ . . .

Երանի անոր՝ որ խորն իր սրտին
Ունի ակնադրիւրն իր երջանկութեան,
Անոր վիշտերը ի սպառ կ'անհետին
Նոյնիսկ հասնի երբ կեանքի հուսկ կայանն:

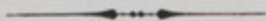
Երանի անոր՝ որ գիտէ սիրել
Արի, անարի մարդերը բոլոր,
Իրերն ալ անշունչ՝ սիրով բորբ ու խոր,
Սրտերը սիրով իրար կամարել:

Երանի անոր որ գիտէ գոհել,
Տալ լաւագոյնը իր ունեցածին,
Մանաւանդ անոր՝ որ գիտէ գոհուիլ,
Ըլլալ երկնքի սուրբ փառաբացին:

Երանի անոր՝ որ ունի իտէալ,
Ու այդ իտէալի մամբուն վրայ դերբունկ
Գիտէ քաղել մանր սէրերն անշշունկ,
Ու բնաւ անոնց վրայ չափսոսալ:

Երանի անոր որ գիտէ նայիլ
Մահուան աչքերուն՝ խրոխտ, աներեր,
Որուն նայուածքին կու գայ միշտ փայլիլ
Յաւիտեանութեան փառքը անստուեր:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԺԱ — ԺԲ ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԻ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Սկիզբը տեսնել ՍԻՈՆ, 1976, ԺԲ):

Թարգմանչական գործը ևս ընթացքի մէջ էր:

ԺԲ դարի սկզբից գրականութեան մարզում նկատուած աշխուժացումը աստիճանաբար աւելի մեծ ծաւալ ու թափ է ստանում և հասնում գրական-մշակութային նոր աստիճանի և նոր որակի՝ շնորհիւ յատկապէս Ներսէս Շնորհաւոր, Ներսէս Լամբրոնացու, Գրիգոր Տղայի, Մխիթար Գոչի մատենագրական հարուստ ու լիարժէք ժառանգութեան: Գրականութեան ընդերքում աստիճանաբար հասունանում են այն բոլոր առարկայական նախադրեալները, որոնք, անտարակոյս, նպաստեցին ու բերին հող հանդիսացան հայ քնարերգութեան զարգացման համար նաև հետագայ դարերում: Իրենց նշանակութեամբ, պատմաճանաչողական արժէքով, երկրի քաղաքական, ընկերային-տնտեսական, իրաւական և հոգեւոր-մշակութային վիճակը բացայայտելու տեսակէտից կարեւոր նշանակութիւն են ստանում պատմագրական երկերը: Արիստակէս Լաստիվերտցու «Պատմութիւն»ը, Մատթէոս ՈւռՀայեցու, Սամուէլ Անեցու, Մխիթար Անեցու ժամանակագրութիւնները, այլ մանր ժամանակագրութիւններ, վարքադրական, իրաւական երկեր, յիշատակաբաններ, թղթեր, որոնցում ևս պատմական երբեմն շատ արժէքաւոր նիւթ է ամբարուած, կարեւոր սկզբնաղբիւրներ են տուեալ ժամանակի ընդհանուր պատկերը արտացոլելու տեսակէտից:

Մատենագրութեան ասպարէզում հետաքրքիր երևոյթ է Դաւիթ Ալաւկաւորցու կանոնագրական համեստ, բայց արժէքաւոր ժառանգութիւնը, որը բաղկացած է շուրջ 100 կանոններից: Դրանք ըստ մեծի մասին առնչում են կրթօնական ու եկեղեցա-վարչական խնդիրներին, բայց և արտացոլում են ժամանակի հայկական միջավայրը, կենցաղը, ընկերային-տնտեսական և իրաւական վիճակը: Դրանք որոշակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում նախադրեալ ժամանակաշրջանի հայ իրաւական մտքի ուսումնասիրութեան համար: Մ. Արեղեանի բնութագրմամբ, դրանք ընդ մտաւոր հոսանքի» ծնունդ են հանդիսանում¹¹: Այս տեսանկիւնից Մխիթար Գոչի «Դատաստանադիրք»ը նոյնիսկ համաշխարհային չափանիշով վիթխարի նուաճում է, հայ իրաւագիտական և ընկերային-տնտեսական մտքի եզակի կոթող ու պատմաճանաչողական մեծարժէք յուշարձան:

Այս կապակցութեամբ յիշատակութեան արժանի է նաև այն փաստը, որ Ն. Լամբրոնացին անհրաժեշտ նկատեց թարգմանելու բիւզանդական օրէնք-

¹¹ Մ. Արեղեան, Երկեր, հատոր Դ, Երևան, 1970, էջ 65:

ները, անշուշտ ելակէտ ունենալով Հայ ժողովրդի հասարակական կեցութիւնը յատկապէս Կիլիկիայում :

Որտա յատկանշական է սոյն երկի նաև հասարակական-քաղաքական կողմնորոշումը, որը դարաշրջանի քաղաքական իրավիճակի իրապաշտ վերլուծութեան և պետական ճշգրիտ մտածողութեան շատ կարևոր տեսակարար կրէթն ունեցող արդասիր է : Այս առնչութեամբ անուանի քանասէր է. Պիլավզեանը գրում է. «Եթէ Արիստակէս Լաստիվերտցին ողբում էր ազգային թշուառութիւնը, Յովհաննէս Սարկաւազը աղօթում էր, որ վարատուած Հայ ժողովուրդը Տիրոջ օգնութեամբ հաւաքուի և փրկուի, Ներսէս Շնորհալին Սաշակի բների օգնութեամբ արեւելեան քրիստոնեաների չլաւ օրերի ու վերածաղկման» երազն էր առաջադրում՝ չունենալով Հայաստանի անկախութեան, Հայոց թագաւորութիւնը բուն հայրենիքում վերականգնելու կոռուաններ, ապա Մխիթարը ունէր քաղաքական ազատութեան իրական հեռանկար և համոզուած էր, որ կը վերականգնուի հայկական քաղաքութիւնը : Ըստ որում մա յոյսը կապում էր ոչ քէ արտաքին միջամտութեան, այլ երկրի ներքին, սեփական ուժերի հետ» (Ընդգծումը մեր է — Փ. Ա.)¹² :

Հայկական միջնադարեան արուեստը մինչև ժ. դար արդէն անցել էր զարգացման բաւական երկար մի շրջան, փոխադարձաբար առնչուել միւս ժողովուրդների արուեստներին, բայց նաև երկնել իր յատկանիշներն ու աւանդները : Բոլոր ճիւղերում էլ այն, յատկապէս մինչև ժ. դարը, հանդէս է գալիս իր անպաճօճ ու զուտ, սակայն խորապէս տպաւորիչ և առինքնող հմայքով : Քարեղէն յուշարձանները, մանրանկարչական նմուշները, զարդարուեստը, շարականները, անդամ աւանդաբար փոխանցուած երաժշտութիւնը մեզ ներկայում են ալդպէս՝ ձեւերի, դժերի, գոյների շոյալութիւնից միանգամայն ազատ, մարդկային հոգուն և մտածողութեանը սերտօրէն հաղորդակից : Ժ. դարից, ինչպէս հաստատում են մասնագէտները, որոշ տեղաշարժ, ներքին և աւտաւին կերպարանափոխում, տպաւորիչ արտաքին արտայայտչականութիւն, ճոխացման որոշակի միտում նկատւում է՝ ընկերային-տնտեսական նոր, աւաւել նպաստաւոր իրադրութեան պատճառով :

Հայկական արուեստի հետագայ զարգացման համար բնորոշը, թէպէտ միառժամանակ աւելի դանդաղ և աւելի մեղմ, քան ժ. դարում, միտումն է դէպի զարդարանքը, դէպի բարդացում, մասամբ թերիս խճողում համադրութիւնները արուեստի բոլոր բնագաւառներում (ճարտարապետութիւն, մանրանկարչութիւն, երաժշտութիւն) :

ԺԱ-ԺԲ դարերում որոշ վերիվայրումներով, որոնք արդիւնք են ալդ ժամանակաշրջանի բուն Հայաստանի և Կիլիկեան հայկական իշխանութեան քաղաքական պատմութեան և ընկերային-տնտեսական կեանքի անկայուն իրավիճակի, հայ արուեստը շարունակում է իր զարգացման վերընթաց ուղին՝ հարստանալով նոր ձեւերով ու երանդներով : Ծիւտ է, Կիլիկեան հայկական իշխանութեան պայմաններում ու նրա շնորհիւ ալն աւելի լայն ու սերտ առնչութիւնների մէջ է մտնում բիւզանդական, ասորական, արաբական, հետագայում՝ արեւմտա-լատինական արուեստի և մշակոյթի հետ, սակայն առանձնապէս նշուած ժամանակաշրջանում ամուր էր պահում իր ազգային աւանդները և ստեղծագործաբար վերամշակում դրանք ըստ նոր պայմանների ու հնարաւորութիւնների :

¹² Է. Պիլավզեան, Մխիթար Գոշ («Հայ մշակոյթի նշանաւոր գործիչները V-XVIII դ.դ.»), Երևան, 1976, էջ 285 :

Այսպէս, հայ ճարտարապետութիւնը չարունակում է զարգանալ՝ ճարտարապետական ձևերի, զարդաքանդակների և լրացուցիչ կառույցների բազմազանութիւնն ու ճոխութիւնը դարձնելով առաւել ցայտուն յատկանիշ։

Յատկապէս շէնքերի ճակատային մասերում երևան եկող զարդաքանդակների նկատելի շտաշութիւնը որոշակի խախտումն էր նախկինում կառուցուած յուշարձանների համապատասխան մասերի դասական զսպուածութեան։ Մի շարք տաճարների, պալատական շէնքերի ու քաղաքային մենատների որմերի շքեղ նկարազարդումները ևս նոյնն են հաստատում։ Նշանակալի տեղ է տրւում արտաքին, ձևական արտայայտութիւններին, մասնաւորաբար ծաւալուն զարդապատկերներին և միջանկեալ յարդարանքներին։ Կրօնա-պաշտամունքային բազմաթիւ շինութիւններ են կառուցւում (Անիի տաճարները, Սանահին, Հաղբատ, Կեչառիս և այլն)։ Մեծ թափ է ստանում քաղաքացիական և աշխարհիկ շինարարութիւնը, յատկապէս բուն Հայաստանում։ Առևտրական խաւի կարկառուն ներկայացուցիչների՝ մեծատունների ներդրած հսկայ գումարներով կառուցւում են փարթամ բնակարաններ, առանձնատներ, հիւրանոցներ, խանութներ, արտադրական-ձեռնարկային շէնքեր, կարաւանատներ և այլն։ Գետերի վրայ նոր կամուրջներ են գցւում, բազմաթիւ ճանապարհներ են բացւում, բարելաււում են հները, ընդարձակւում և կատարելագործւում է ծրմուղային ցանցը։ Հետաքրքիր երևոյթ է Անիի ստորգետնեայ քարանձաւների շարքը։ Տաճարներին աւրնթիւր զանազան տնտեսութիւնների համար ստեղծւում են լրացուցիչ մեծ ու փոքր շինութիւններ՝ յատկապէս գաւիթներ, ժամատներ, սեղանատներ, ձեռագրատներ և այլն։ Ծարտարապետական նոր շինութիւններով ամբողջացւում են նաև պալատական միջնաբերդերն ու բազմաթիւ ամրոցներ։

Այս կարգի նոր կառույցների շնորհիւ փաստօրէն ստեղծւում են ճարտարապետական ամբողջական համալիրներ, որոնցում առաւել չափով ներդրւում են աշխարհիկ, քաղաքացիական ճարտարապետութեան աւանդները։ Բընական է, բայց այսօր էլ պահանջւում էին կառուցողական-ճարտարապետական նոր որոնումներ, նոր, աւելի բարդ լուծումներ տեխնիկական, գործնական, տնտեսական ու զեղազիտական տեսակէտից։ Կատարելագործւում են քաղաքաամրոցաշինական արուեստն ու վարպետութիւնը։ Ոճական զգալի փոփոխութիւն է նկատւում նոյնիսկ խաչքարերի զարդարուեստի մէջ։ Նախկին պարզ, դուսպ, պաճուճանքներից դուրս ձևերն աստիճանաբար նահանջւում են, փոխարէնը քարերին դրոշմւում են ճոխ, հիւսածոյ, մանուածապատ ու բարդ զարդանմուշներ։

Առաւել կարևորութիւն է տրւում տեղանքի ընտրութեանը։ Միաժամանակ շեշտուած, ուրոյն որակ են ստանում ճարտարապետական տեղական բնոյթի առանձին դպրոցներ։

Այսպիսով, զարգացման նոր փուլ է մտնում հայ ճարտարապետական տեսական միտքը, արուեստը և գործնական-կառուցողական հմտութիւնը, բայց որ խիստ բարդանում էին նախնական գիտական հաշուարկումները, չափադրումները, զծագրութիւնները, շինարարական հնարքները, որոնք էլ համապատասխան ճարտարապետական-կառուցողական լուծում էին պահանջւում։

Զարգացման նման ընթացքի մէջ էր նաև հայ արուեստի միւս՝ մեծ և ուշադրաւ բնագաւառը՝ մանրանկարչութիւնը։ Ինչքան էլ համեմատաբար սակաւ թիւ են կազմում այս ժամանակաշրջանում ծագկուած դրչազիր մատենաները, այնուամենայնիւ, բաւարար փաստական հիմք են տալիս հետեւելու հայ մանրանկարչութեան զարգացման ընթացքին, ընդհանուր բնոյթին ու առանձ-

նայատկութիւններին: Նախ, որոշակի նկատելի է, որ բուն Հայաստանում և Կիլիկիայում աւելի վաղ նկարագրաբարձուած ձեռագրերի մանրանկարչութիւնը առաւել անփոփոխ ընդհանրութեան մէջ է, քանի որ Կիլիկիա էին փոխադրուել բուն Հայաստանում ծագելուած թաղմաթիւ ձեռագրեր, նաև ծագողներ: Նախկին աւանդներն այստեղ Հիմնականում արտայայտութիւն էին դառնում պատկերազարդման կոթողային ոճի, կենդանական, բուսական, սակաւադէպ՝ ճարտարապետական զարդանմուշների նուազ յղկուածութիւն, դունշարի պարզ, բայց թանձր, յաղեցուած կիրառման, պատկերազարդութեան կանոնականացում ձևերին ու սկզբունքներին հետեւելու առաւել պահպանողական դիրքորոշման, ինչպէս նաև առաւել պարզունակ թեքնիկ մշակումների մէջ: Զարգացման Հիմնական միտումը դէպի նորաձեւութիւն, շքեղութիւն, բազմերանգ վառ գոյներ, առաւել յղկուած պատկերազարդական ոճ ու տեխնիկա, աստիճանաբար աւելի է հաստատում իրեն և հետագայ առաջընթացի ու բարդաւաճման երաշխիք ստեղծում:

Այդ ժամանակների Հայ մանրանկարչութիւնը Հայ և օտար մասնագէտ-արուեստագէտների բարձր գնահատութեանն է արժանացել: Իրենց պատկերազարդական, սիւսետային և դունային համադրութիւններով ու լուծումներով, բազմազան զարդամոտիւնների հմտալից ու վայելուէ կիրառմամբ, ոճական առանձնայատկութիւններով և ծագող նկարիչների ինքնորոշ անհատականութեամբ, գեղարուեստական մեծ արժէք են ներկայացնում մասնաւորաբար Սանդղկայ վանքի, Թալիշի, Մուղնու, Կարոի Գաղիկ թաղաւորի, Կեչրորի, Տըրապիղոնի, Ակոսի, Աերաստիայի, Հոսմիլայի, Բաղնայրի և այլ զրչութեան օջախներում ծագելուած աւատարանները, 1173 թ. Մլիճում նկարազարդուած «Նառեկ»-ը և այլն:

Դրանք կեանքի են կոչուել հմուտ և ստեղծագործական ուր-յն մտածողութեամբ ծագող նկարիչների՝ Կողմայի, Յովհաննէս Սանդղկայանցու, Գրիգոր Ակոսեցու, Գրիգոր Մլիճեցու և այլոց կողմից, որոնց անունները գեղեստանայտ են:

Միջնադարեան Հայ արուեստի միւս կարևոր բնագաւառը՝ երաժշտութիւնը ևս զարգացման այս նոր ոլորտի մէջ է մտնում: Գիւղական և քաղաքային կեանքի ու կենցաղի զարգացման ընկերային-տնտեսական նոր պայմաններում առաջին հերթին աշխուժանում է ինչպէս գեղջկական, այնպէս էլ քաղաքային-ծողովրդական և գուսանական երգն ու երաժշտութիւնը: Կենցաղավարութեան աշխարհիկ պահանջներին ի բաւարարութիւն, ոչ միայն աճում են երգաստեղծման առիթներն ու հնարաւորութիւնները, այլև ըստ այդմ, յաղեցում է երգի և երաժշտութեան ներքին բովանդակութիւնը: Զուարթ, թեթև և սահուն կշռոյթի հետ այն օժտուած էր և միսաքնարական հիմնական տարրերով: «Բարձր զարգացման է հասնում նաև Հայ գիւղական, մանաւանդ ծողովրդա-քաղաքային, ու աւելի գուսանական զործիքային նուազը»¹³:

Բնական է սակայն, որ երգի և երաժշտութեան զարգացման թափն ու էութիւնը առաւել յստակութեամբ և ամբողջութեամբ նկատելի է Հայ հոգևոր-մասնագիտական երաժշտութեան մէջ, քանի որ այն ստեղծուել է միջնադարեան Հայ իրականութեան մշակութային կեանքի և զաղափարախօսութեան ա-

¹³ Ն. Թախմիզեան, Քննական տեսութիւն Հայոց հին և միջնադարեան երաժշտութեան, «Լրաբեր Հասարակական գիտութիւնների», 1971, թիւ 5, էջ 34:

առջատար օջախներում, պահպանուել ու մեզ է հասնել խիստ պահպանողական միջավայրից :

Նկատելի է, որ տուեալ ժամանակաշրջանում այն նոյնպէս վերընթաց ուղիով է զարգացել, շեշտը դնելով, թէկուզ նախապէս քիչ զսպուած, պերճութեան, հանդիսաւորութեան և ծանր ու չորրուն գեղգեղանքով՝ հարստացած ձայնեղանակների վրայ :

Տաղերգութիւնն ու դանձասացութիւնը ևս աստիճանաբար հաստատուն տեղ են բռնում և իրենց արտայայտչականութեամբ զրաւում աշխարհիկ ու հոգեւոր երաժշտութեան միջին, անցման ոլորտները :

Կիրառման նոր, աւելի բարձր աստիճանի է հասնում հայ խաղաղութեան արուեստը :

Հայ երաժշտական տեսական ու գեղագիտական միտքը ուրոյն և արժէքաւոր նուաճումներ է արձանագրում երգին ու երաժշտութեանն առնչուող բազմաթիւ հարցերում :

Երաժշտութիւնը ուսումնասիրութեան հիմնական առարկայ է եղել Անիի, Հաղբատի, Սանահնի, Սկեռայի, Գրաղարի, Սե լեբան, Կարմիր վանքի, Հոռմկայի և այլ ժամանակաշրջանի գլխաւոր գիտա-մշակութային և ուսումնառական այլ կենտրոններում :

Առաւել անուանի և բեղմնաւոր երաժիշտ-երաժշտագէտներից են՝ Գրիգոր Մաղիստրոսը, Պետրոս Գետադարձը, Յակոբ Սանահնեցին, Յովհաննէս Սարկաւազը, Ստեփաննոս Մանուկը, Գրիգոր Պահլավունին, Ներսէս Շնորհալին, Ներսէս Լամբրոնացին :

Ժամանակի նկարագիրն ամբողջացնող խոշոր երևոյթներից է նաև ժողովրդական լեզուի, միջին հայերէնի շրջանառութեան մէջ դրուելը զրաւոր յուշարձաններում : Գիտութիւնը, զրականութիւնը, արուեստը զբանով աւելի էին մօտենում ժողովրդական խաւերին : Դպրութեան առաւել արդիւնաւէտ և անուանի մշակները «դիւրահաս» կամ «գեղջուկ բանիւ» գրելու փորձեր էին անում և նոյնիսկ ուրիշներին էլ այդպէս վարուելու հրահանգ տալիս : Կասկածից վեր է միջին հայերէնի ծաւալման առաջադիմական նշանակութիւնը ինչպէս ազգային-հասարակական, այնպէս էլ գիտա-մշակութային նկատառումներով :

Այսպիսով, նշուած դարերում հայրենի գիտութեան ու մշակոյթի զարգացման համակողմանի բնութիւնն ու դնահատութիւնը որոշակի հաստատում են այն նորն ու արժէքաւորը, որոնք յատուկ են այդ դարերին : Մարդը, նրա աշխատանքային ապրեան, կեանքը, բնութեան ու տիեզերքին առնչուող գիտա-փիլիսոփայական տեսական ու դործնական շատ հարցեր, ազգն ու հայրենիքը իրենց պատմութեամբ ու ճակատագրով, համամարդկային վեհ գաղափարները, արուեստների զարգացման նորանոր միտումները, դէպի այլ ժողովուրդներն ու նրանց գիտա-մշակութային ժառանգութիւնը ցուցաբերուած եռանդուն հետաքրքրութիւնը խիստ յատկանշական են այս դարերի համար :

Հայ ժողովուրդն այս ժամանակաշրջանից դալիք սերունդներին է թողել գիտա-մշակութային վիթխարի հարստութիւն : Անտարակոյս, Հայաստանը բազմաթիւ բնագաւառներում զարգացման համահաւասար մակարդակի վրայ է եղել ժամանակակից քաղաքակիրթ երկրների՝ յատկապէս Ասորիքի և Բիւզանդիոնի հետ :

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ

(Ծար. 2 և վերջ)

ԳԱՐՐԻԷԼ ԴՊԻՐ Կ. ՊՈԼՍԵՑԻ

(1667 — 1712)

Կ. Պոլսեցի յայտնի մանրանկարիչ Մարկոսի որդին էր Գարրիէլ Դըպիր, իր կարգին դարձած յայտնի գրիչ մը և մանրանկարիչ մը նոյն քաղաքին մէջ: Մնած է Ժէ. դարու կիսուն մօտաւորապէս: Հօրենական արուեստին սկըսած է հետեւիլ պատանեկան տարիքէն և չուրջ կէս դար վաստակած է որպէս գրիչ և ծաղկող:

Իր կենսագրութեան վերաբերող տեղեկութիւններ գրեթէ չկան: Մանօթ է սակայն իր շիրիմը, որ կը գտնուի Պալլադիէի Հայոց Գերեզմանատան մէջ, և անաղարտ մնացած է իր տապանագիրը, ուր իր անունը կը յիշուի մեծ գոմեստով:

Եղեալ ներքոյ այս տապանի,
որդի ծաղկարար Մարկոսի,
Գարրիէլ Դպիր ցանկալի,
ազգաց պարծանք էր պատուելի:
Հանգիւղողաց այսմ շիրիմի՝
ասացէք Տէրն ողորմեսցի:
Եհաս հրաման Տեառն արարչի,
հանգեաւ ի յոյսն յաւիտենի.
թվին ՌՃԿԱ (1712):

— Տես Հայաստանի Կոչնակ, 1955, էջ 730, Գ. Բամպուրճեան:

Բնատուր տաղանդով օժտուած նկարիչ Գարրիէլ Դպիր մօտաւորապէս կէս դարեան վաստակէն քիչ բան յայտնուած է մինչև հիմա, վեց ձեռագիրներ միայն, զոր կը ներկայացնենք ստորև՝ ժամանակագրական կարգով:

1.— Գիրք Հարցմանց Գրիգորի Տաթևացւոյ, օրինակուած 1667ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Մէկ մասը գրած է ներսէս Դպիր: Գարրիէլ Դպիր ծաղկած է և նրկարարագրած: Ստացողն է Շմաւոն (Շահնազար) Սրկ. Ազուլեցի.— Ձեռ. Ս. Յ. Թիւ 205:

2.— Սաղմոս, 1672ին, Ստամպուլի մէջ, գրած և ծաղկած է ինքն իրեն համար: Յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «Եւ արդ ինձրեմ զտեսողացդ ոչ առնել զբամահանս ի վերայ մեր, քանզի զիր ոչ եմ ուսեալ ի վարժապետէ, այլ տրօք

Տեառն աշխատիրս ստացեր էի. ապա նորահաս զոլով՝ արհեստի կատարեալ չէի հմուտ. սղալանաց իմոց ներումն արասջիք, թէ զբին և թէ ծաղկին. զի կարն մեր այս էր».— Յուլյակ Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 389, թիւ 1596:

3.— Հաւաքածոյ — Պատմութիւն Ազեմսանդրի, օրինակուած 1694ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Աղեքսանդրի Պատմութեան նկարագրող՝ Գարրիէլ Դպիր.— Զեռ. Վրեննայի Միթթարեանց, թիւ 319:

4.— Աւետարան, օրինակուած խաչատուր Դպրի ձեռքով, 1695ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Նկարագրող՝ Գարրիէլ.— J. Masyldermans, Un Recueil Manuscrit, Bruxelles 1950, Extrait, An. Boll. p. 292:

5.— Խորհրդատետր, օրինակուած Պետրոս Դպրի ձեռքով, 1703ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, Զէյթունցի Կարապետի համար: Մաղկող՝ Գարրիէլ ծաղկարար.— Զեռ. Երեանի, թիւ 392:

6.— Խորհրդատետր, օրինակուած Կ. Պոլսոյ մէջ: Մաղկող և նկարագրող՝ Գարրիէլ.— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2270:

Սպասելի է որ յառաջիկային նոր յայտնագործումներով Հարստանայ Գարրիէլ Դպրի երկերուն ցանկը:

Ն. ԱՐՔ. ՄՈՎԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԻ ԿԱԶՄԱԿՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶ

(ԱՐՄԷՆՆԵՐ ԹԷ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆԵՐ)

Այս ապստամբութիւնները Հայասացիներին քաջակերպին դուրս բարձրացնելու: Ծիլդ է, Հայասացիները ժամանակաւորապէս ունեցան որոշ յաջողութիւններ, որովհետեւ Սուլայիլուլիումին խիստ տարուած էր Գասպաների և նրանց ցեղակից ժողովուրդների ապստամբութիւնները ճնշելու գործով, որոնք յարձակուել ու մտել էին Հաթեան կայսրութեան հիւսիսային նահանգները և մինչև անգամ դրաւել Սատտուսա մայրաքաղաքը ու կողոպտել: Այս ապստամբութեան ժամանակ հանդիստ չէին մնացել նաև Ազգիները (Հայասացիների ստորադաս թաղաւորութիւն), որոնք նմանապէս յարձակուել ու մտել էին Հաթեան պետութեան «Կերին երկիր» (Haut pays) կոչուած մասը: Իսկ Կարաննիս արչաւում էր Հաթեան սրբավայրերից Սամուխ քաղաքի վրայ և կործանում ու աւերում էր այն: Ինչպէս տեսնում ենք, Սուլայիլուլիումին բոտիպուած պատերազմ էր մղում մի քանի ճակատների վրայ: Բայց նա փորձուած և քաջ հրամանատար էր, որն իր հօր՝ Դուտիալիասի կենդանութեան ժամանակ մասնակցել ու թրծուել էր նրա մղած պատերազմներում: Սուլայիլուլիումին անմիջապէս իր բանակներով գալիս ու հասնում է Սամուխ և Հայասացիներին մի լաւ ջարդ տալուց յետոյ նրանց ետ է քշում ու քաղաքն ազատադրում և ապա՝ սկսում վերաշինել: Բայց ճիլդ այդ պահին պետութեան հարաւարեւելեան սահմանների վրայ մի նոր ապստամբութիւն ծայր է առնում: Հաթեան բանակը դիմում է դէպի այնտեղ: Կարաննիս ուզում է այս անգամ ևս առիթից օգուտ քաղել և երրորդ արչաւանքն է կատարում Հաթերի հիւսիսային նահանգների վրայ: Բայց չուտով Սուլայիլուլիումին հարաւային ապստամբների հետ հաշիւները վերջացնելով հասնում է Հայասացիների վրայ, որոնց ետ է չարտում ու ազատում երկրի դրաւում մասերը:

Այնուհետեւ, Սուլայիլուլիումին մօտ տասը տարի խաղաղութեամբ թաղաւորում է, Հայասան իրեն հպատակ վասսալ թաղաւորութիւն դարձրած:

Պատմագէտները յայտնում են, որ այդ տասը տարիների ընթացքում Հաթեան արքան կարողացել է այն աստիճան հզօրանալ ու ամրապնդել իր երկիրը և իշխանութիւնը, որ սարսափ է ազդել Հայասացիների վրայ:

Կարաննիսին յաջորդում է Հուկկանաս թաղաւորը: Ըստ ոմանց՝ Սուլայիլուլիումին կարողանում է դիւանագիտական ճանապարհով Հայասայի թաղաւորին զինակից ու դաշնակից դարձնել (Ադոնց), իսկ ըստ ուրիշների կարծիքին՝ Հայասայի թաղաւորը երկարատեւ կռիւներից յետոյ տեղի է տալիս թշնամու դերազանց ուժի առջև ու հարկադրուած հաշտութիւն է կնքում Հաթերի թաղաւորի հետ մի չարք խիստ աննպաստ պայմաններով (Քասունի):

Բոլոր դէպքերում էլ Հայասան հպատակ է ու կամակատար: Գուցէ ևս աւելի անմխիթար, քան հպատակն ու կամակատարը: Արդարեւ, Սուլայիլուլիումին Սատտուսա հրաւիրելով Հուկկանային իր աղջիկներից մէկը իրրեւ թագուհի կնութեան է տալիս նրան, կարգադրելով որ Հայասայի թաղաւորի միւս

կիները, որոնց մէջ էր նաև Հովակնայի մէկ քոյրը, պահուեն իրեն հարճեր : Ապա, Հայասայի թագաւորը իրաւունք չունէր իր թղթակցութիւնների մէջ իրեն Հաթեան մեծ արքային «Ներայի» կոչել և ոչ էլ «Արքայից արքայ» տիտղոսը գործածել : Տեսնում ենք, որ Հայասայի թագաւորը կամայ թէ ակամայ դատապարտուել էր Հաթեան կայսրութեան նկատմամբ վասսալական դիրք ընդունելու :

Բայց աւելի ստորնացուցիչ բնոյթ ունեն դաշնագրի կէտերը, որոնք տարակոյսի տեղ չեն թողնում Հայասացիների հպատակութեան փաստի վերաբերմամբ : Ահա դաշնագրութեան այդ կէտերը մէջբերում ենք Աղոնցի զբօսից թարգմանելով :

Ուրեմն, Սուլայիլուլիումին իր քրոջ (ըստ ոմանց՝ աղջիկներից մէկին) ամուսնացնում է Հովակնայի հետ և այդ առթիւ հետաքրքրական խորհուրդներ է տալիս նրան : Խօսում է Հաթերի (= Հիթիթների) թագաւորը :

«Իմ քոյրը, որ ես քեզ տուեցի որպէս կին, նա ինքն էլ ունի քոյրեր և քոյրացուներ (խորթ քոյր) : Նրանք էլ քեզ բարեկամացան քո ամուսնութեամբ : Արդարև, Հատտերի երկրում կայ մի այսպիսի օրէնք. ձեռք մի՛ տուր քոյրերին և մերձաւոր ազգականների (հօրաքրոջ, մօրաքրոջ) դատերին : Դա թոյլատրուած չէ : Նա, ով թոյլ է տալիս իրեն նման մի արարք Հատտերի երկրում, նա չի ապրի, կը մահացուի :

Քանի որ ձեռք երկիրը քիչ է քաղաքակրթուած, ուստի՝ դուք սովոր էք ձեր քոյրերի և ազգականուհիների հետ ամուսնանալ : Հատտի երկրում նման մի բան չի թոյլատրում : Եթէ մի օր քո կնոջ քոյրերից, քոյրացուներից կամ ազգականուհիներից մէկը դայ քեզ մօտ, մատուցիր նրան խմիչք և ուտելիք : Կերէք, խմեցէք և ուրախացէք : Բայց նրան ձեռք չտաս : Դա թոյլատրուած չէ, դա մահացու մի հանգամանք է : Նման մի բան մի փորձիր ոչ ինքնարեւարար, ոչ էլ որեւէ մէկի խորհրդով : Մի՛ անի այն, և դա թող քեզ արգելուած լինի երգումով :

Խիստ զգոյշ եղիր պալատի կանանց հանդէպ, ինչպիսի կնոջ էլ վերաբերուի, լինի ազատ թէ ստրուկ, մի՛ մօտեցիր նրան, մի՛ խօսի :

Նրա հետ զգոյշ եղիր : Երբ պալատի մի կին առնում է քո ճանապարհից, կանգնիր և ետ դարձիր նրանից : Հետեւեալ դէպքը պալատի մի կնոջ առթիւ, թող մի դաս լինի քեզ համար» :

Ո՞վ էր Մարիյաս և ինչո՞ւ մահացու նա : Նա չէ՞ր որ հանդիպեց պալատի մի ստրկուհուն ու չնայե՞ց նրան : Եւ իմ հայրը՝ Արեղակը, նկատելով այն մի լուսամուտից, նրան բարկութեամբ չասա՞ց. — Ինչո՞ւ դու նայեցիր այդ կնոջ. — Եւ Մարիյաս մահ գտաւ այդ սխալի համար :

Մի հանգամանք, որ մահուան է ենթարկում մի մարդու, արժէ որ դու զգոյշ լինես :

Երբ դու վերադառնաս Հայասա, ձեռք մի՛ տուր ոչ քո եղբոր կանանց, ոչ էլ քոյրերին : Հատտիւմ թոյլատրուած չէ դա : Երբ պալատ հասնես, մի՛ արա այն բանը, որ արգելուած է : Պէտք չէ երբեք դու մի նոր կին առնես Ազգիի երկրից, և եթէ դու որեւէ մէկին առնես, նրան կին մի դարձրու, այլ հարճ :

Ետ վերցրու քո աղջկան, որ դու տուել էիր Մարիյանային և տուր նրա եղբորը : Եւ այն մարդկանց, որ զերեկվարել էին Հատտից Հայասա՝ ետ ուղարկիր նրանց, վերադարձրու նոյնպէս Հատտի զինուորներին : Այն որ չի տալիս

գերիններին և պահում է նրանց, դու կ'ասես նրան բարեկամութեամբ. — Ինչո՞ւ չես վերադարձնում»:

Սոյն պայմանագրի վերջում նշուած կէտերը խօսում են Հատտի ու Հայաստայի միջև փոխադարձ օգնութեան մասին:

«Եթէ դու Հայաստայի մարդիկդ, ապագայում ինձ պաշտպանէք բարեկամարար, ես էլ նոյնպէս կը պաշտպանեմ ձեզ, Հայաստայի մարդկանցդ. կը պաշտպանեմ նոյնպէս Հայաստա երկիրը: Եւ դուք ձեզ հաւատարիմ պահէք և պաշտպանեցէք Արեգակին ու Հատտի մարդկանց, ես էլ ինքս՝ Արեգակս ձեզ կը պաշտպանեմ: Իսկ եթէ դուք ինձ վատութիւն պատճառէք, ես էլ, Արեգակս, ձեզ վատութիւն կ'անեմ, և ես՝ Արեգակս կը դրժեմ աստուածների առջև արած երդումս»⁶:

Տեսնում ենք, որ դաշնագրի ողին, ոճը և առաջ քաշած հարցերը բաւական խօսուուն վկայութիւն են տալիս երկու պետութիւնների միմեանց նկատմամբ ունեցած դիրքերի և յարաբերութիւնների մասին: Բայց պատմադէտները այս տեսակէտից տարբեր կարծիքներ ու մեկնաբանութիւններ են տուել: Օրինակ, Ադոնց այս համաձայնագիրը, իրաւական բնոյթի տեսակէտից, համարում է դաշնագրային և ո՛չ վստաւական, ինչպէս սխալմամբ կարծուել է: Ադոնցն ընկնում է մոլորութեան մէջ, երբ չեւտում է, թէ հակառակ գրութեան ոճին, որով խօսում է Սուպպիլուլիումին Հայաստայի թագաւորի հետ, վարում է հաւասարը հաւասարին: Դաշնագրութեան մէջ ոչինչ կայ, որ առաւելութիւն տար Հատտերի թագաւորին: Ոչ մի պայման, որ վերապահած լինէր որեւէ գերազանցութիւն և առաւելութիւն: Ամէն ինչ փոխադարձ է: Ոչ մի բան ցոյց չի տալիս, որ Հայաստան ճշտուած է և կամ շնորհակալութեան պարտական Հատտերին: Ընդհակառակը, Սուպպիլուլիումին չի ծածկում, որ Հայաստան տակաւին իր ձեռքումն է պահում Հատտերից վերցրած հողերը և տարուած գերիները: Դաշնագրութեան պայմաններից մէկը համաձայնեցնում է Հուկկանան վերադարձնել գերիները եւ ետ քաշուել Հատտերի հողերից:

Ադոնցն որպէս մեծ պատմաբան մեծ մոլորութեան մէջ է այս կէտերի շուրջ, որ Հայաստացիների վարկը բարձրացնելու կամ նրանց պաշտպանելու իր միտումը ակնյայտ է դարձնում: Մենք չենք կարող համաձայնել այս կամայական մեկնաբանութեան հետ: Նախ՝ դաշնագրութեան ոճին Ադոնցը թէև չի ուզում մեծ կարեւորութիւն տալ, բայց տեսնում ենք, որ ամէն ինչ նրանից կախում ունի: Թւում է ընթերցողին, որ Հոտմէական դոռոգ ու ամբարտաւան կայսրներից մէկն է խօսում պարտուած բարբարոսների մի ներկայացուցչի հետ, երբ Սուպպիլուլիումին չարտում է Հուկկանայի երեսին. «Բայց քանի որ ձեր երկիրը քիչ է քաղաքակրթուած...»: Եւ այնուհետև սպառնալիքների մի ամբողջ շարան...: Բայց միթէ՞ բացայայտօրէն չի երևում, որ իրերի բախտին ու տնօրինութեան վրայ չի իշխում Սուպպիլուլիումի կամքը, երբ նա է կարգադրում, նա է վճռում, նա է հրամայում: Նոյնիսկ Հուկկանային հարկադրում է իր «քոյր-կնոջ» հարճերի շարքը դասել և թաղուհի հռչակել իր աղջկան: Իսկ Հուկկանան լուկ ունկնդրողի դերում է, հրահանգներ ստացողի ենթակայ ու հնազանդ վիճակում: Ինչքան էլ Ադոնցը ջանում է հակառակորդներին տեսել «հաւասարը՝ հաւասարի» դիրքերում, այնուամենայնիւ չի կարողանում չխոստովանել իր եղբակցութեան մէջ, թէ «Հայաստա-Ագի մի քաղաւորութիւն էր, որ գտնուում էր Հիքիթների քաղաքական ազդեցութեան տակ» (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.): Այս տեսակէտից լրիւ համամիտ ենք պատմա-

⁶ Այս դաշնագիրը Հաբեան լեզուով ամենահինն է համարում:

դէտ Քասունիի հետ, որ աւելի անկողմնակալ ոգով դրում է. «Երկու թագաւորութիւններուն միջև կնքուած դաշնագրի կէտերէն կ'երևի որ ինչքան նպատաւոր էին Սուլայիլուլիումի համար և ինչքան նուաստացուցիչ Հուկկանայի համար»:

Գաշնագրի մէջ նշուած «գերիներ»ի հարցը երբեք պէտք չէ թիւրիմացութեան մատնի մեղ: Երբեք մենք այստեղ հիմք չունենք «գերիներ»ին հասկընալու որպէս պարտուած երկրից գերեւարուած մարդիկ: Ժամանակի սովորութիւն էր, որ ասպատակող ցեղեր իրենց առաջխաղացի կամ թէ նահանջի ընթացքում իրեղէն կողոպուտի հետ նաև մարդկանց գերեւարէին ու ոչխարների հօտի նման տանէին: Հայասացիների պարբերական ապստամբութիւնները նման էին այս կարգի ասպատակութիւններին, ինչպէս տեսանք: Այսպէս, ինչպէ՞ս կարող էր պարտուած մի երկիր յաղթական մի պետութեան մարդկանց գերեւարել: Հարցը պարզապէս մարդկանց յափշտակելու մասին է: Մի սովորութիւն, որ չափազանց ընդուն էր տոհմա-ստրկատիրական ժամանակաշրջանի համար: Ու գերեւարութեան հարցը միշտ էլ պիտի շարունակէր ուժի մէջ մընայ այնքան ժամանակ, որքան պարբերական ապստամբութիւններ պիտի խոռվէին տիրող և հպատակ ցեղերի յարաբերութիւնները:

Այնուհետև, տեսնում ենք, որ Հաթերի և Հայասացիների հետագայ յարաբերութիւնների պատմութիւնը իր շարունակութեան մէջ մի ուրիշ պատկեր չի ներկայացնում: Սուլայիլուլիումին յաջորդում է նրա որդին՝ Առնաունդան (1355ին (մ.թ.ա.), իսկ Հայասացի Հուկկանա թագաւորին՝ Ազգի երկրից Աննիյաս (1355-1348 մ.թ.ա.): Այս թագաւորների ժամանակ, ոմանք կարծում են թէ ուժերի յարաբերութիւնը փոխւում է: Բայց դա նոյնպէս սխալ է, և երբեք չի եղել, որ Հայասան ուժերի կշռի վրայ հասաստուէր Արեւմտեան մեծ կայսրութեան: Պարզապէս խնդիրը այն էր, որ Առնաունդան իր հօր համեմատութեամբ տկար ու նուազ ընդունակ մէկն էր, իսկ նրա գլխաց Աննիյաս րաւական ձեռներէց եւ համարձակ թագաւոր դուրս եկաւ: Արդարեւ, Աննիյաս կարճ ժամանակում ձեռք առաւ Հայասացի պետութեան ամբողջ իշխանութիւնը և Հաթերի հպատակ մի շարք ցեղերի հետ (Միտանի, Իշուվա, Արգավա, Կիզզուադնա և Գասգա) ապստամբուեց, օգտուելով Առնաունդայի թուլութիւնից: Նկատելի է, որ ցեղերի սկսած այդ կռիւները տեղական բնոյթի ապստամբական շարժումներ էին և ոչ միացեալ ճակատով կազմակերպուած ազատագրական պատերազմ: Երեւում է, որ շարժման թեւ տուող կենտրոնական դէմքը Հայասացի թագաւորն է: Աննիյաս մի քանի յաջող արշաւանքներ է կատարում և առաջանում է մինչև Հաթեան երկրի խորքերը ու բազմաթիւ գերիներ վերցրած վերադառնում իր երկիրը: Պէտք է շեշտել սակայն, որ ցեղերի այս ապստամբութեան ու Հայասացի թագաւորին ոգևորութեան թեւ տուող շատ մաս հանդամանքներ էին առաջացել Հաթերի երկրում, քան նրանց թագաւորի անձնական թուլութիւնն էր: Առնաունդայի թագաւորութեան առաջին իսկ տարիներում Եգիպտոսից եկած մի սոսկալի ժանտախտ մուտք էր գործել Փոքր Ասիա, ներթափանցել Հաթեան բանակների շարքերը և սկսել էր ահաւոր նախճիրներ գործել Հաթեան երկրի կենտրոնական վայրերում: Այդ համաճարակին զոհ էին գնացել, ենթադրւում է, Սուլայիլուլիումին, եւ նոյնպէս 6-7 տարի (1355-1348) կարճ թագաւորութիւնից յետոյ զոհ էր գնալու Առնաունդան: Նուաճուած երկրների ու ցեղերի համար սրանից աւելի ձեռնտու պայմաններ չէին կարող գտնուել ապստամբուելու: Հետևաբար նրանք սեփական հզօրութեան շնորհիւ չէ, որ ոտի էին ելել:

Ժանտախտը թէև քսան տարի տևում է, բայց Հաթերի քաղաքական դրութիւնը սկսում է բարեփոխուել, երբ Առնաունդային յաջորդում է նրա կրտսեր եղբայրը՝ Մուրչիլ Բ. (1348): Ի հարկէ Մուրչիլ անմիջապէս չէ, որ կարողանում է ապստամբներին զսպել և Հայասացիների դասը տալ: Երևում է, որ Ժանտախտի աւերները դարձանելու և ապստամբներին սանձահարելու գործը նրանից բաւական ժամանակ է խլում: Պատմութեան մանրամասնութիւնները հաղորդում են, որ Մուրչիլ սկզբում ցանկանում է Հայասացիների հետ խաղաղութեամբ վերջացնել դործը և Աննիյասից ետ ստանալ նրա յախտակած դերիններին: Աննիյաս խօսք տալիս է, բայց եւ դրժում: Նա սկսում է խորամանկել և իր տուած խոստումը ձգձգել: Անշուշտ, նա քաջալերում էր Մուրչիլի ծանր դրութեամբ՝ մի կողմից Ժանտախտը, միւս կողմից ցեղերի ապստամբութիւն: Բայց երբ գալիս ու հասնում է իր թագաւորութեան 10րդ տարին, Մուրչիլը իր նշանաւոր հրամանատար Նուադայի հետ մի այնպիսի յաղթական յարձակում է կատարում Հայասացիների վրայ, որ մի թափով մտնում ու առաջանում է մինչև Վանայ ծովի ափերը: Մուրչիլի և նրա զօրքերի հրամանատար Նուադայի այս յարձակումից Հայասացիները այնպիսի ջախջախիչ հարուած են կրում, որ ընկնում են և այնուհետև չեն կարողանում ոտի կանգնել: Աննիյաս մահանում է այս պատերազմում (ոմանք Հայասացիների մէջ ծագած ապստամբութեան զոհ են համարում), և այլևս երկրի իշխանութեան մի ներկայացուցչական մարմին չի մնում, որի հետ Մուրչիլ կարողանար հաշտութիւն կնքել: Ոմանք ասում են, որ Մուրչիլ այդ հաշտութիւնը կնքել է Հայասացիների ադնուականութեան հետ, որից յետոյ Հայասան դառնում է Հաթեան կայսրութեան հարկատու և յատուկ մի սատրապութիւն:

Արդ, տեսնում ենք, որ պատմաբանները ինչպիսի՜ բացատրութիւն էլ տան, առարկայական իրականութիւնը վկայում է մեզ, որ Հայասացիները Հիթիթների ախրապետութեան տակ ապրած կիսանկախ ժողովուրդ են եղել և քաղաքականութեամբ ու քաղաքակրթութեամբ նրանց ազդեցութեան ենթակա: Ուշադրաւ է, որ այս պետութիւնը երևում ու անհետանում է Հիթիթական կայսրութեան հետ միաժամանակ: Այսինքն՝ երբ 12րդ դարում (մ.թ.ա.) կործանում է Հաթեան կայսրութիւնը, ընդհատում են նաև Հայասացիներին վերաբերող տեղեկութիւնները:

12րդ դարում ստեղծւում է ցեղերի և ազգութիւնների խառնաշփոթութեան և թոհուրոհի մի քառսային ժամանակաշրջան: Եւրոպայից դաշթած Թրակիա-փոնդական ցեղեր, որոնք կոչւում էին նաև «Մովսթորուրդներ» (= պելասգներ), որպէս հնդեւրոպական ժողովուրդների մի հոսանք, սկսում են արշաւանքների: Նրանք մտել էին Փոքր Ասիա և տեղական թագաւորութիւններն ու իշխանութիւնները կործանելով, գրաւելով առաջանում էին: Հնդեւրոպական ժողովուրդների այս արշաւանքները շուրջ 1200 թուականներին (մ.թ.ա.) վերիվայր շրջնելով Փոքր Ասիան՝ բռնեց զրոհներով կործանում են նաև Հիթիթական կայսրութիւնը Փոքր Ասիայի կենտրոնում և առաջանում գէպի հայկական բարձրավանդակի սահմանները:

Ուրեմն, ի՞նչ եղբակացութիւն ենք հանում Հայասայի և Հայասացիների այս համառոտ ուրուագծերից:

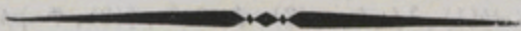
— Հայասացիները եղել են ցեղային մի միութիւն հայկական բարձրավանդակում ապրող բազմաթիւ ցեղերի մէջ: Նրանք ունեցել են 100 կամ 150 տարուայ մի կեանք, քաղաքականապէս կիսանկախ և հպատակ Հաթեան մեծ կայսրութեան և ապա անհետացել են առանց պատմութեան ու քաղաքակրթութեան յիշատակելի հետքեր թողնելու:

Աղոնցը, յայտնելուց յետոյ, որ Հայաստան-Ազգի թագաւորութիւնը գտնուել է Հիթիթների քաղաքական ազդեցութեան տակ, միաժամանակ չի կարողանում չյիշել նրա «սերտ կապուածութիւնը» Հիթիթական աշխարհի հետ: «Մի սարսափելի աղէտ տակնուվրայ արեց քաղաքակիրթ աշխարհը և փոխեց պատմութեան ընթացքը: Մեծ Հատտին կրեց մի սոսկալի ցնցում ու ընկաւ աւերակների տակ 1200ին: Հայաստանի քաղաւորութիւնը և մի քանի ուրիշներ, որոնք սերտօրէն կապուած էին Հիթիթական աշխարհի հետ՝ հաւասարապէս անհետացան» (ընդգծումը մերն է — Գ. Հ.):

Արդ, նկատի ունենալով Հիթիթների և Հայասացիների այս «սերտ կապը», առաջինների «քաղաքական ազդեցութիւնը» վերջիններիս վրայ, նրանց հնդեւրոպական միւսնոյն ծագումը, լեզուների հնդեւրոպական սերումը, ցեղանունների բառարմատական վերջաւորութիւնը, արդեօ՞ք չափազանց դայթակղեցուցիչ հանգամանք չի ներկայացնում Հ. Տաշեանի այն տեսութիւնը, ըստ որի, Հայասացիները կարող էին Հիթիթներից սերած ցեղակից կամ ազգակից ճիւղեր լինել: Տեղ-Մամառնայի և Բողազքէօյի պեղումներից երևան հանուած Հաթերի արխիւները ութ լեզուներով են (բարբառներով): Ինչօ՞ւ համար Հայասացիները Հաթեան հսկայ կայսրութեան մէջ Հաթերին ցեղակից մի ճիւղ չըլինէին: Այս տեսակէտից, չափ իրաւամբ՝ Հ. Տաշեան առաջարկում է Հայ (ասս) բառի և Հատտի (Hatti) բառի միջև օրինաչափ ձայնափոխութիւն տեսնել (Համդէտ Ամսօրեայ, 1934, թիւ 28-29): Այս տեսակէտից Գերմանացի Ենսենի կատարած աշխատանքը ամբողջովին էլ անտեսման արժանի փորձ է: Հաթերի ուլուսնախորութեան հարցում նա բաւական ճիշդ ուղիով ընթացաւ: Եթէ նա Հատտերին փոխանակ Արմէնների նախահայր համարելու, աշխատէր Հատտերի և Հայասացիների առնչութիւնները լուսաբանել, մեր կարծիքով, աւելի ընդունելութիւն կը գտնէր այսօր գիտական աշխարհում:

ԳԵՈՐԳ ՀԱՏԻՏԵԱՆ

(Շար. 2)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

HEBREW ILLUMINATED MANUSCRIPTS

Միջնադարեան արուեստի պատմութեան դասախօս Դր. Բեզալէյ Նար-կիս քանի մը տարի առաջ (1969) լոյս ընծայեց Երևայական նկարազարդ Ձեռագիրներ տրտղոսով գեղեցիկ գիրք մը, անդլերէն լեզուով: Յոյժ չահեկան հատոր մը՝ որ յստակ և բաւարար գաղափար մը կու տայ հրէական մանրանրկարչութեան մասին:

Հատորը կ'ընդգրկէ ԺԺԵ. դարերը, ուր յաջորդաբար ներկայացուած են Արևելեան(4), Սպանիական(17), Ֆրանսական(3), Գերմանական(21), և Իտալական(15) ծագումով՝ նկարազարդ 60 ձեռագիրներ, ընդհանրապէս կրօնական և ծիսական մատենաներ. ինչպէս՝ Հին Կտակարան, կամ Հնդամատենան (20), Ազօթագիրք(10), և Հակկատա (17): Այս վերջինը տուներու մէջ կը կարգացուի պատեքի իրիկուն ընթերցի պահուն:

Հեղինակը ընդարձակ ներածութեամբ մը (էջ 13-39) հետզհետէ կը ներկայացնէ՝ Հրէական կեցուածքը արուեստի հանդէպ, Հրէական ձեռագիրներու նկարազարդումը, Հրէական ձեռագիրներու մէջ կիրարկուած նիւթերը և թեքները: Ապա մի առ մի կը ծանօթացնէ Արևելեան Դպրոցը, Սպանիական Մանրանկարչութիւնը, Ֆրանսական Դպրոցը, Գերմանական Դպրոցը, և Իտալական Դպրոցը: Այս գլխաւոր հատուածները ունին իրենց ստորաբաժանումները, ուր առանձին կը քննուին Կտակարանները, Ազօթագիրքերը, Հակկատաները, և այլ նկարազարդ մատենաներ: Իսկ Իտալական Դպրոցը ներկայացուած է առանձին դարերով ալ՝ ԺԳ. ԺԴ. և ԺԵ:

Ներածութենէն ետք կու գան նկարները, թիւով 60, տպուած առանձին, մասնաւոր ընտիր թուղթի վրայ, և փակցուած կարգով, աջակողմեան էջին վրայ, որուն ղրիմացը ձախ կողմը տրուած են անհրաժեշտ բացատրութիւնները և տեղեկութիւնները: Գունաւոր պատկերներու վերարտադրութիւնը շատ յաջող է և զոհացուցիչ:

Կարելի է երևակայել թէ որքան դժուար եղած պիտի ըլլայ պատրաստել նման հատոր մը, որուն նիւթ հայթայթող քաղաքները այնքան շատ են և հեռու իրարմէ: Ահաւասիկ անոնց շարքը և իւրաքանչիւրէն առնուած նկարներուն թիւը. Լենինկրատ(2), Երուսաղէմ(14), Լոնտոն(12), Լիզպոն(1), Պերլին(1), Սարայեվո(1), Լէչուորթ(3), Մանչեստրը(1), Պուտարնշտ(3), Օքսֆորտ(2), Քոբենհակ(1), Նիւ Եորք(3), Համպուրկ(3), Փարիզ(2), Միլան(1), Փարմա(1), Տարմչգատ(1), Սինսիննաթի(1), Քէյմպրիճ(2), Հոմ(1), Ուաշինգթոն(1), Պոլոնեա(1), Վերչելլի(1), և Հոմիլդ(1): Պէտք է աւելցնել նաև որ վերոյիշեալ քաղաքներէն անոնք որ մէկէ աւելի նկարներով ներկայացած են, յաճախ այդպէս են ըրած՝ ձեռագիրներ և մանրանկարներ տրամադրելով մէկէ աւելի թանգարաններէ և մատենադարաններէ: Այսպիսով արուեստասէր ուսանողներուն և ընթերցողներուն մատչելի դարձած են աւելի քան տասնեակ մը երկիրներու մէջ տարասփիւռ մատենաներու և մագաղաթներու պարունակած հատընտիր զարդազրերն ու պատկերները՝ հարազատ վերարտադրութեամբ:

Կ'արժէ յատկապէս շեշտել նաև որ ներկայ հրատարակութեան համար կիրարկուած մեթոտը օրինակելի է, և կատարուած խղճամիտ աշխատանքը պեհատելի արդարեւ:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԱԼԵՔՍ ԵՒ ՄԱՐԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆ

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ՀԱԽԱՔՈՅԹՆԵՐ

Ա. Կաղանդ

Նոր Տարիի զալուստը մեծ շուքով տօնուեցաւ Դպրեմանքէն ներս Հինգշաբթի, 13 Յունուարի իրիկունը: Սրահը նախորդ երկու օրերու ընթացքին չքեղօրէն զարդարուած էր ուսանողութեան կողմէ, մինչ տօնածառը մասնաւոր փայլ մը կու տար:

Երեկոյեան ժամը 6ին, Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, Միաբան Հայրերու ընկերակցութեամբ մուտք գործեց սրահ: Ներկայ էին նաեւ Դպրեմանքի ուսուցչական կազմը, Վանքի պաշտօնեաներ եւ հիւրեր:

Կաղանդի հանդէսը բացաւ Փոխ-Տեսուչ Հոգչ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուտարեան, որմէ ետք ամբողջ ժամ մը ուսանողներ երգեցին, արտասանեցին եւ ընթերցումներ կատարեցին՝ Նոր Տարին փառաբանելով: Ապա ժամանեց Կաղանդ Պապուկը, որ իր յորդորականներով, բանաւոր կաղանդէքներով եւ զուարճութիւններով խանդավառ եւ ուրախ մթնոլորտ մը ստեղծեց:

Կաղանդէքներու բաշխումէն ետք, Նոր Տարիի իմաստին եւ ժամանակի հասկացողութեան մասին սքանչելի խորհրդածութիւններ ըրաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, որ ապա շնորհաւորեց ներկաները, բոլորին ցանկալով յաջող օրեր:

Կաղանդի այս գեղեցիկ հանդիսութիւնը փակուեցաւ համախումբ երգումով «Հայր մեր»ով:

Բ. Հայկական կրօնական երաժշտութեան ունկնդրութիւն

Շաբաթ, Յունուար 15, երեկոյեան ժամը 7-30ին կատարուեցաւ Հայկական կրօնական երաժշտութեան ունկնդրութիւն մը, ղեկավարութեամբ եկեղեցական երաժշտութեան ուսուցիչ Պրն. Սահակ Գալայճեանի:

Զայնապնակներու վրայ ունկնդրուեցան հայկական շարականներ եւ մեղեդիներ, ինչպէս նաեւ Ս. Պատարագի մասեր՝ երգչախումբերու կատարմամբ:

Գ. Տօն Յովհաննու Կարապետի

Շաբաթ, Յունուար 29, երեկոյեան ժամը 6-15ին տեղի ունեցաւ հերթական հաւաքութիւն մը, նիւթ ունենալով սուրբին կեանքն ու գործին իմաստը:

Բացման խօսքը կատարեց Փոխ-Տեսուչ Հոգչ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուտարեան, որմէ վերջ Գ. եւ Ե. դասարաններու ուսանողներ երգեցին «Արեւիկան արդարութեան» շարականը: Շահեն Ասատուրեան արտասանեց Եղիշ Արքեպս. Դուրեանի «Ուշք» քերթուածը, իսկ Հրանդ Սրկ. Շէրպէթեան մեներգեց «Երկնաւոր» մեղեդին: Տրց. Գրիգոր Կիւլէսէրեանի կատարած եղիվարդի «Հրաւեր»ի ընթերցումէն եւ Նախապատրաստական դասարանի կողմէ կատարուած «Մարգարէից զերազոյն» շարականի երգեցողութենէն ետք,

բովանդակակից բանաստեղծութիւն մը ըրաւ Վերատեսուչ Գերշ. Տ. Շահէ Արք. Անէմեան: Փակման խօսքը ըրաւ Պրն. Փայլակ Անթապեան, եւ կրօնական շունչով յագեցած այս հաւաքոյթը վերջ դտաւ «Հայր մեր»ի համախումբ երգեցողութեամբ:

Դ. Վիճարանական հաւաքոյթ

Առաջին անգամ ըլլալով, Դպրեմանքին մէջ տեղի ունեցաւ վիճարանական հաւաքոյթ մը, Շաբաթ, 12 Փետրուար, երեկոյեան ժամը 6ին: Նիւթն էր՝ «Վարդան Մամիկոնեան» իրաւունք ունէր թէ Վասակ Սիւնի:

Վարդան Մամիկոնեանը պաշտպանողներն էին Սերոբ Սրկ. Գալէմտէրեան եւ Հրանդ Սրկ. Շէրպէթեան. իսկ հակառակորդ կողմն էր Տրց. Սիմոն Պալեան եւ Տրց. Յարութիւն Անուշեան: Վիճարանութիւնը կը վարէր Պրն. Արայ Գալայճեան որ բացման քանի մը խօսքերով ճշդեց վիճարանական կանոնները:

Երկու կողմերն ալ խոր ուսումնասիրութիւններով պատրաստուած, շատ յաջող կերպով ներկայացուցին իրենց թէզերը աւելի քան մէկուկէս ժամուան ընթացքին:

Վիճարանութեան աւարտին, դատական կազմի անդամները՝ Պարոններ Փ. Անթապեան, Յ. Սամուէլեան եւ Գ. Հինդլիան առանձնացան մօտակայ սենեակ մը, խորհրդածելու: Մինչ այդ, ուսանողներ կարծիքներու փոխանակութիւն ունեցան ուսուցիչներու հետ նոյն նիւթին շուրջ: Դատական կազմի խօսնակ Պրն. Հինդլիան յայտնեց իրենց մտիւք՝ թէ որքան ալ երեւութապէս տրամաբանական տուեալներ ըլլային ի նպատու Վասակ Սիւնիի, ան էր եւ կրմնար դաւաճան մը իր եկեղեցիին, հայրենիքին եւ ժողովուրդին:

Ե. Վարդանանց Տօնակատարութիւն

Շաբաթ, 19 Փետրուար, երեկոյեան ժամը 6ին տեղի ունեցաւ հանդիսութիւն մը, ի յիշատակ Վարդանանց հերոսամարտին: Բացման խօսքը կատարեց Պրն. Փայլակ Անթապեան, իսկ Վարդանանց խորհուրդին շուրջ խօսեցաւ Պրն. Արայ Գալայճեան: Ան իր խօսքի վերջաւորութեան կոչ ըրաւ ուսանողներուն՝ հաւատարիմ մնալ «ցեղին ձայն»ին եւ միշտ գութըզուրալ բազմադարեան մեր Եկեղեցիին:

Զ. Գիտական երեկոյ

Շաբաթ, 26 Փետրուար, երեկոյեան ժամը 6ին տեղի ունեցաւ գիտական հաւաքոյթ մը, նիւթ ունենալով «Ճարտարարուեստական արդիւնաբերութեան հետեւանքները մեր չրջապատին վրայ»:

Բանախօսն էր Դպրեմանքի թուագիտութեան ուսուցիչ Պրն. Եղիա Մարգարեան, որ հանդամանօրէն ներկայացուց այս շատ կարեւոր նիւթը: Ան բացատրեց թէ ինչպէ՛ս ճարտարարուեստական երկիրներ կ'ապականեն մեր շնչած օդը, թէ ինչպէ՛ս անհաշիւ կը վատնեն բնութեան բարիքները, եւ ինչպէ՛ս կը խաթարեն դետերու, ծովերու եւ ովկիանոսներու ջուրը:

Ուսանողները մեծապէս հետաքրքրուած այս նիւթով, փափաք յայտնեցին ուրիշ առիթով եւս աւելի ծանօթութիւններ ունենալ յիշեալ խնդրին մասին:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ

Ն Ե Ր Ս Է Ն

* Ծք. 1 Յուն.— Ս. Արգարու թագաւորին մերոյ։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատուռին մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան։

* Կիր. 2 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան։

* Դշ. 6 Յուն.— Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը նախագահեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած հանդիսատր նախատօնակին, որմէ ետք Ս. Աթոռի «Օրհնեցէք զՏէր» շարականի երգեցողութեամբ Միաբանութիւնը բարձրացաւ Պատրիարքարան։ Այսպէսով կատարուեցաւ քացումը Ս. Ծննդեան տօնը կանխող աւագ տօներուն։

* Եշ. 6 Յուն.— Ս. Դաթի մարգարէին և Յակոբայ Տեսոնեղբայր առաքելուն (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Երուսաղէմի)։ Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը զգեստաւորուած բարձրացաւ Տեսոնեղբօր Աթոռի պատուանդանին, ուր մնաց մինչև ժամերգութեան աւարտը, երբ ընդունեց Միաբանութեան շնորհատրութիւնները։ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղթանքի ընթացքին մասնատր բարեմաղթութիւններ ըրաւ Ն. Ամենապատւութեան արևշատութեան համար։ Նոյնը ըրաւ օրուան պատարագիչը՝ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան, Մայր Տաճարին մէջ մատուցած իր անդրանիկ եպիսկոպոսական պատարագի ընթացքին։ Գերշ. Արքագանը խօսեցաւ օրուան տօնելի սուրբերուն — Երուսաղէմի առաջին թագաւորին և առաջին պատրիարքին — մասին, ծանրանալով մանաւանդ Ս. Աթոռի մեր ազգային կեանքէն ներս ունեցած դերին ու կարևորութեան վրայ։ Քարոզէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսատր պաշտօն՝ Ս. Աթոռի հանգուցեալ Պատրիարքներու հոգիներուն համար։

* Որ. 7 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի հանդիսատր նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր։ Տօնին բուրվառակիրներն էին Հոգշ. Տ. Սևան Վրդ. և Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ.։

* Ժք. 8 Յուն.— Ս. Ստեփանոսի նախատարկաւագին և առաջին մարտիրոսին։ Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին, Ս. Աթոռոյս

երկու սարկաւագներն ու ինը ուրարակիրները, մարգարտագարդ սաղաւարտներով և տապանակ ու բուրվառ ի ձեռին, և առաջնորդութեամբ երկու բուրվառակիր Հոգեշնորհ Հայրերուն, պանծացուցին յիշատակը իրենց մոստիպարին: Հանդիսապետն էր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը: Ապա Ս. Պատարագ մատուցուցաւ Մայր Տաճարի աանդատան Ս. Ստեփանոսի մատուոին աւագ ւեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառուլարեան:

* Կիր. 9 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուոին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկազուն Արդ. Մելգոնեան: Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի ուսանողութիւնը Ս. Հաղորդութիւն ստացաւ:

— Գլխաւոր առաքեալներու՝ Պետրոսի և Պողոսի հանդիսաւոր նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Կիրէղ Եպս. Գաբրիէանի:

* Բշ. 10 Յուն.— Ս. Առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատուոին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

— Վաղուան Որդոց Որոտման տօնին առիթով, կէսօրէ ետք ժամը Յին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ի գլուխ Միաբանութեան, «Հրաշահառ»ով մուտք գործեց Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճար, ուր նախագահեց հանդիսաւոր նախատօնակին և թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան, երգեցողութեամբը Ս. Աթոռի շարականին:

* Բշ. 11 Յուն.— Տօն Ս. Ողոցն Որոտման, Յակոբայ Գլխաղիւր առաքելոյն և Յովհաննու աստուածարան անտարանին: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիւրի մատուոին մէջ մատուց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, և ապա, ամպհովանիի ներքն և Կենաց Փայտի մասունքն ի ձեռին նախագահեց երրադարձ մեծահանդէս թափօրին: Արարողութեանց աւարտին, Միաբանութիւն և ժողովուրդ Ս. Աթոռի շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր Ն. Ամենապատուութիւնը Ս. Պատարագի օրհնուած նշխարներ բաժնեց բոլորին:

* Որ. 14 Յուն.— Նոր Տարի (ըստ Հին Տոմարի): Ըստ սովորութեան, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագ մատուց ժամօրհնողը՝ Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան: Ապա, Ս. Աթոռի շարականի երգեցողութեամբ, Միաբանութիւն և ժողովուրդ բարձրացան Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը, ուր Ս. Թարգմանչաց Մանկապարտէզի տանի մը և տանուհիի մը ծաղկեփունջով Ն. Ամենապատուութեան Կենաց և արեւշատութեան համար արտասանուած գողորիկ ողերձէն ետք խօսք առաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, և Նոր Եարուայ պատշաճ խորհրդածութիւններէ ետք բոլորին մէկական նարինջ բաժնեց:

* Եր. 15 Յուն.— Ս. Բարսի հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղիւրի մատուոին մէջ: Ժամարարն էր Ֆրանսայէն Ս. Աթոռ ժամանած Ս. Ուիտի Միաբան Հոգշ. Տ. Զարեհ Վրդ. Թօփալեան:

* Կիր. 16 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուցաւ Մայր Տաճարի Ս. Յովհ. Ներսիսեանի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Ղարիպեան:

* Գշ. 18 Յուն.— Երագալոյց Ս. Ծննդեան: Առատօտեան ժամը 10-ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը, ինքնաշարժներու պատկառելի շարանով մը, ճամբայ ելաւ Մայրավանքի դռնէն դէպի Ս. Ծննդեան քաղաքը՝ Բերդեհէմ: Պայծառ էր երկինքը, քայց ձմեռնային քամին երբեմն խստօրէն կ'ուժեղանար: Ժամբու կէսին, Յունաց Ս. Եղիա վանքին մօտ,

կատարուեցաւ աւանդական դիմաւորութիւնն ու ընդունելութիւնը, որմէ ետք ճամբան շարունակելով ժամը 11.30ին Ս. Ծննդեան հրապարակ հասան բոլորն ալ և Հայ թէ օտար արհմերու և արեւմուզներու խումբերէ առաջնորդուած՝ Ն. Ամենապատուութիւնը և իր շքախումբը լառաջացան դէպի Տաճարը, իրենց կողքին ունենալով Բերդեհէմի Քաղաքապետն ու Զինուորական Կառավարիչը: Ապա «Խորհուրդ մեծ»ի երգեցողութեամբ բարձրացան մեր վանքը:

— Կէսօրէ ետք ժամը 2.20ին, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. Աճեմեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Ծննդեան Տաճար: Ս. Այրի ուխտէն ետք, Տաճարի մեր բաժնին մէջ պաշտուեցան Ճաշու և երեկոյեան ժամերգութիւնները: Ապա կատարուեցաւ Ծրագալոյցի արարողութիւն, որուն աւարտին Ս. Այրին մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուշարեան: Գերշ. Տ. Տիրայր Եպս. Մարտիկեանի գլխաւորութեամբ պաշտուած Ս. Ծննդեան նախատօնակէն ետք Միաբանութիւնը «Խորհուրդ մեծ» շարականը երգելով բարձրացաւ մեր վանքը, որու արտաքին գաւթին մէջ կատարուած Ս. Աւետարանի ընթերցումէն և «Փառք ի բարձունս»ի երգեցողութենէն ետք բոլորն ալ նստան ընթրիքի:

— Գիշերուան ժամը 10.30ին, Տաճարի հայկական բաժնին մէջ ընթացք առին գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները:

* Դշ. 19 Յուն.— ՏՕՆ ԾՆՆԴԵԱՆ և ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌԸՆ: Կէս գիշերին, խորհրդաւոր զանգահարութենէ մը ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, ամբողջ Միաբանութիւնը իջաւ Ս. Ծննդեան Այրը, ուր կատարուած արարողութիւնները, մօտ մէկ ժամ, ձայնաւիտուեցան Խորալէի ռատիոկայանէն: Այդ միջոցին Ն. Ամենապատուութիւնը տուաւ համայն Հայութեան ուղղուած իր պատգամը, որ կ'երևի Սիոնի ներկայ թիւին մէջ: Անկէ անդին մատուցուեցան զոյգ Ս. Պատարագներ, առաջինը հայկական բաժնին մէջ՝ Հոգշ. Տ. Հայկազուն Արդ. Մելգոնեանէ, իսկ երկրորդը՝ առաւօտեան ժամը 4ին, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէանէ, Ս. Ծննդեան Այրին մէջ: Երկու պատարագներուն միջև կատարուեցաւ «Զորահնէք»ի հանդիսաւոր արարողութիւն: Առաւօտեան դէմ, արարողութեանց աւարտին, Միաբանութիւնը երէկուան նման թափօրով բարձրացաւ մեր վանքը, ուր բոլորն ալ նստան նախաճաշի: Քիչ ետք պաշտօնապէս վերադարձան Երուսաղէմ: Թէ՛ երէկ և թէ՛ աւուր, Ս. Աթոռոյս երկսեռ երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Պր. Սահակ Գալայեանի, կատարեց երգեցողութիւնները:

— Կէսօրէ ետք, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած նախատօնակին նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան:

* Եշ. 20 Յուն.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ասագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Զարեհ Վրդ. Թօփալեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէանի:

— Իսկ Երուսաղէմի մէջ, Ծրագալոյցի արարողութիւնը կատարուեցաւ Երեքշաբթի կէսօրէ ետք, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, ուր Ս. Պատարագը մատուց Հոգշ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան: Ս. Ծննդեան նախատօնակին նախագահեց Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

— Իսկ Զորեքշաբթի առաւօտեան ժամը 5ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւն: Ս. Պատարագը Ասագ Սեղանին վրայ մատուց, ըստ սովորութեան, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքի Տեսուչը՝

Հոգ. Տ. Սևան Վրդ. Ղարիպեան, որ և նախագահեց «Ջրօրհնէք»ի սրտագրաւ արարողութեան:

— Թէ՛ երէկ և թէ՛ այսօր, ի բացակայութեան Ժառանգաւոր սաներու, տեղացի դպիրներ վարեցին եկեղեցական երգեցողութիւնները:

* Եր. 22 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուծածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 23 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Դշ. 25 Յուն.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Դշ. 26 Յուն.— Տօն Անուանակոչութեան Տեառն: Առաւօտեան ժամը 8.30-րն, հիւրաբար Ս. Աթոռ գտնուող Ռումանիոյ և Պուլկարիոյ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տիրայր Եպս. Մարտիկեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Գերշ. Սրբազանը մատուց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ և կոտրարոգով մը յորդորեց հաւատացեալները հաւատարիմ մնալ իր ազգային աւանդութիւններուն և ունենալ բարձր գիտակցութիւնը մեր ազգային արժանիքներուն: Ս. Պատարագէն ետք, Վանք վերադարձին, Հայոց Թաղի մուտքէն, Միաբանութիւնը «Լոյս ի լուսոյ» շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը, ուր Ամեն. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ կատարուեցաւ Տնօրհնէքի արարողութիւն: Օրհնուեցան Ս. Աթոռոյս բարիքները և երգուեցան Ս. Ծննդեան և Մկրտութեան շարականներ: Յետոյ, փոքր թափօր մը, գլխաւորութեամբ Ժամօրհնող Հոգ. Տ. Ռուբէն Արեղայի, մեկնեցաւ Վանքի սեղանատունն ու խոհանոցը՝ ուր կատարուեցաւ նմանօրինակ արարողութիւն և ի միջի ալլոց օրհնուեցաւ օրուան յատուկ հերիսայի աւանդական ճաշը:

— Յովհաննու Կարապետի ծննդեան նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Ծափէ Արքեպս. Աճեմեան:

* Եշ. 27 Յուն.— Տօն Ծննդեան Յովհաննու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Յովհաննու Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան:

* Եր. 29 Յուն.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տաւուշարեան:

* Կիր. 30 Յուն.— Բարեկենդան Առաջատրի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Ուր. 4 Փետր.— Յիշատակ Յովնանու մարգարէին: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին, Մայր Տաճարին մէջ կարդացուեցաւ Յովնանու մարգարէութեան Գիրքը:

— Ս. Սարգսի նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Եր. 5 Փետր.— Ս. Սարգսի զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Սևան Վրդ. Ղարիպեան: Ս. Պատարագէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռիս և ազգիս հանգուցեալ մեծանուն բարերար Գալուստ Պէյ Կիլիկեանի հօր՝ Սարգիս Կիլիկեանի հոգւոյն համար, նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Կիրէղ Եպիսկոպոսի:

* Կիր. 6 Փետր.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի

վերնատան մեր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նագարեան:

* Շր. 12 Փետր.— Ս. Իսահակայ Պարթևի հայրապետին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 13 Փետր.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Դշ. 16 Փետր.— Վարդանանց հանդիսատքը նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Եշ. 17 Փետր.— Ս. Վարդանանց զօրավարացն մերոց 1036 վկայիցն (Յիշատակ մեռելոց եւ տօն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագը մատուց, ըստ սովորութեան, Ժառանգատրաց Վրժ.ի եւ Ընծայարանի Փոխ Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառտարեան: Այս տօնը Ս. Աթոռիս մէջ ժառանգատր սաներու տօնը նկատուած ըլլալուն՝ անոնք, իրենց մէջէն ընտրուած դասապետներով ղեկավարեցին օրուան երգեցողութիւնները եւ Ս. Հաղորդութիւն ստացան: Գերշ. Տ. Կիրէղ Եպս. Գաբրիէան բարոզեց Վարդանանց շրջանը կանխող անցուդարձերու եւ անոնց նախատակութեան բարոյական նշանակութեան մասին: Բարոզէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ «Հայրապետական Մաղթանք»՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա.ի անուան տօնին առթիւ: Իսկ Ս. Պատարագէն ետք, Գերշ. Տ. Կիրէղ Եպիսկոպոս նախագահեց հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

* Որ. 18 Փետր.— Իրաւական սովորութեան համաձայն, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ասորիներու Ս. Մարկոս Անտարանչի եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան: Երթ ու դարձի թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Կիրէղ Եպս. Գաբրիէան: Ս. Պատարագէն ետք, Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Ասորիներու Գերշ. Եպիսկոպոսէն:

* Շր. 19 Փետր.— Վ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն (381): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադրի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկազուն Արդ. Մելգոնեան:

— Երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին Մայր Տաճարի խորաններն ու զըլխատր սրբանկարները վարագործուեցան:

* Կիր. 20 Փետր.— Բուն Բարեկենդան: Փակեալ խորանի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նագարեան:

* Դշ. 23 Փետր.— Սկիզբ կարգաց Մեծի Պահոց: Առաւօտուն, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Արեւագալ»ի, իսկ կէսօրէ ետք՝ «Խաղաղական»ի առաջին ժամերգութիւնները:

* Որ. 25 Փետր.— Նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Թորոս եկեղեցիին մէջ, որ Զեռագրատունն է Ս. Աթոռիս: Հանդիսապետն էր Զեռագրատան Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեան:

* Շր. 26 Փետր.— Ս. Թեոդորոսի զօրավարին: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Թորոս եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան:

— Վաղուան Արտաքսման Կիրակիի առիթով, կէսօրէ ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխատրութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Տեսողնդառաջի նախատօնակը՝ վերնատան մեր մատուռին մէջ: Յետոյ կա-

տարրուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմսւլառութիւն՝ նախագահութեամբ Նորին Ամենապատուութեան: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսատր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

— Գիշերակիզքին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցան «Եկեացէ՛ի եւ Հսկման արարողութիւններ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպիսկոպոս:

— Հսկումէն ետք, Ժառանգաւորաց Վարժարանի մարգաղաշտին վրա կը վառէր Տեսունընդառաջի աւանդական կրակը, որուն շուրջ եղանակին համար անսովոր գարնանային օդը հաւաքած էր ամէն սեռէ ու տարիքէ հետաքրքիրներու բազմութիւն մը: Կրակին շուրջ սարքուեցան խրախճանական տեսարաններ:

* Կիր. 27 Փետր.— Տեսունընդառաջ եւ Արտաքսման Կիրակի: Գիշերալին եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուոին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառնուարեան: Ս. Յակոբեանց երկսեռ երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Դպրապետ Պր. Սահակ Գալայճեանի, կատարեց Ս. Պատարագի երգեցողութիւնները: Ապա կատարուեցաւ երրարարձ մեծահանդէս թափօր՝ Բրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ Պատանատեղիին շուրջ՝ գլխաւորութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր: Թափօրի ընթացքին երգուեցան Աղապերպութեան շարականներ:

ՊԵՏՈՒՆՆԵՐ

* Եր. 8 Յուն.— Օրթոտոքս եկեղեցիի Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ, կէսօրէ առաջ, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ի գոռի Միաբանութեան, շնորհատրական այցելութեան գնաց Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին: Յետոյ, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս., ընկերակցութեամբ Հոգշ. Հայրերու, նոյն առթիւ այցելեց Հապէշներու և Ասորիներու Գերշ. Եպիսկոպոսներուն:

* Դշ. 12 Յուն.— Բերդեհէմի Զին. Կառավարիչը այցելեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, մօտակալ Ս. Ծննդեան տօնին առիթով կարգադրութիւններու համար խորհրդակցելու:

— Նոյն օրը Ս. Աթոռ ժամանեց Ռումանիոյ և Պուլկարիոյ Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տիրալ Եպս. Մարտիրեան և Ս. Ծննդեան տօնի արարողութիւններուն իր մասնակցութիւնը բերելէ ետք մեկնեցաւ Պուրշէ՝ 28 Յունուարին:

* Եշ. Յուն.— Մեր Ս. Ծննդեան տօնին առիթով, կէսօրէ առաջ, Պատրիարքարան շնորհատրական այցի եկան լաջորդաբար Յունաց Պատր. փոխ. Գերշ. Տ. Բօւքանթին Եպս., Լատինաց Պատրիարք Սօնս. Տ. Ժիաքօս Պէլքրիթի և Ֆրանչիսկեաններու Կիւթօտի փոխանորդը՝ իրենց Միաբանութեան անդամներով, Ասորիներու Եպիսկոպոսը, Ռուսաց Մեծաւորը, Հայ Կաթողիկէներու Մեծաւորը, Լուտերականներու և Արաբ Լուտերականներու Երէցները և այլ ականաւոր անձնաւորութիւններ:

* Որ. 21 Յուն.— Նոյն առթիւ, Բաղաքիս հիպատոսական անձնակազմը Պատրիարքարան եկաւ շնորհատրութեան:

— Նոյն օրը, Հապէշներու Գերշ. Եպիսկոպոսը, իր միաբանութեան անդամներով, ինչպէս նաև Բերդեհէմի Վսեմ. Բաղաքապետը՝ Էլիաս Ֆրէժ, նոյն առթիւ շնորհատրութեան եկան Պատրիարքարան:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

«ՍԻՈՆ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ

ԵՆՈՐՀԱՆՈՒԹԵԱՐԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- The Inauguration of the Central Synod of the Episcopal Church in Jerusalem and the Middle East and the Installation of the Right Reverend Faik Haddad as Bishop in Jerusalem* — In the Cathedral of St. George the Martyr in Jerusalem. On the Feast of the Epiphany 1976. Pp. 11 + 12 + 5 + 7.
- 28th Annual Church Bazaar and Directory* — Nov. 7, 8, 9, 1975. Sts. Sahag & Mesrob Armenian Church, Wynnewood, Pa., U. S. A.
- Selected Poems* — Paruir Sevak. Translated from the Armenian with an Introduction by Garig Basmadjian. Jerusalem, St. James Press, 1973, pp. 71.
- Bibliographie du Quebec* — Volume 8, No. 7 — Août-Septembre 1975 (Nos. 1871 à 2504). Same as above — Vol. 8, No. 8 — Octobre 1975 (Nos. 2505 à 2955).
- Un Inédit d'Antoine Meillet* — A. Meillet. Extrait du "Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", Tome LXX — Fasc. 1 — 1975, pp. 357-367. [1973, pp. 184]
- Midnight Never Comes* — Jack Higgins. London, Coronet Books, Hodder Paperbacks Ltd., Bibliography — David Anakht (*In Russian*). U. S. S. R. Academy of Sciences, Philosophical Institute. Moscow, Missad Publishing, 1975, pp. 260.
- La Première Guerre Mondiale* — 1914-1916. Tome Premier. Général J. E. Valluy, avec la collaboration de Pierre Dufoureq. Paris, Librairie Larousse, 1968, pp. 319.
- Tome Second — 1916-1918. Paris, 1968, pp. 335.
- The Land of Jesus* — Fr. Jean Röger. Photography Garo Nalbandian. Tel Aviv, Sadan Publishing House Ltd., 1974, pp. 113.
- Julius Caesar* — Shakespeare. Interlinear Edition prepared by George Coffin Taylor and Reed Smith. Boston, etc. Ginn & Co., 1936, pp. 155.
- The Foxes of Harrow* — Frank Yerby. A Four Square Book. London, Landsborough Publications Ltd., 1958, pp. 381.
- The Last Place God Made* — Jack Higgins. A Fawcett Crest Book. Greenwich, Conn., Fawcett Publications, Inc., 1973, pp. 223.
- Dhalgren* — Samuel R. Delany. New York, Bantam Books, Inc., 1975, pp. 879. [pp. 141]
- The Keys of Hell* — Jack Higgins. Coronet Books. London, Hodder Paperbacks Ltd., 1972.
- Kidnapped* — By R. L. Stevenson. Edited by C. Kingley Williams. Illustrated by G. S. Ronalds. Longmans Simplified English Series. London, Longman Group Ltd. (formerly) Longmans, Green & Co. Ltd., 1971, pp. 127.
- Mills* — Manning O'Brine. New York, etc. Bantam Books Inc., 1970, pp. 234.
- Horse Under Water* — Len Deighton. Penguin Books, in association with Jonathan Cape. Harmondsworth, Middlesex, England, Penguin Books Ltd., 1965, pp. 237.
- The Family (A Novel)* — Leslie Waller. A Signet Book. New York, The New American Library, Inc., 1969, pp. 351.
- Funeral in Berlin* — Len Deighton. Distributed by Dell Distributing, Inc., New York, G. P. Putnam's Sons, Inc., 1965, pp. 236.
- The Warlock* — Wilson Tucker. New York, Avon Books, a division of The Hearst Corporation, published with arrangement with Doubleday & Co. Inc., 1969, pp. 176.
- The Man in the High Castle* — Philip K. Dick. Harmondsworth, Middx., England, Penguin Books Ltd., 1965, pp. 235. [pp. 285]
- In Connection With Kilshaw* — Peter Driscoll. New York, Popular Library Edition, 1974.
- The Burnished Blade* — Lawrence Schoonover. New York, Bantam Books Inc., 1956, pp. 338.
- The Gifts and Other Stories* — Abridged and Simplified by Anthony Toyne. Illustrated by Nena Von Leyden. London, Oxford University Press, 1965, pp. 149.
- The Money That Money Can't Buy* — James Munro. London, Corgi Books, published by Transworld Publishers, Ltd., 1969, pp. 224.
- Midnight Plus One* — Gavin Lyall. Unabridged. London, Pan Books Ltd., 1968, pp. 221.
- The Source* — A Novel by James A. Michener. New York, Random House Inc., 1965, pp. 909.

- Dark Side of the Street* — Jack Higgins. Cornet Books. London, Hodder Paperbacks Ltd., 1973, pp. 183.
- Nova Express* — William Burroughs. Panther Science Fiction. London, Panther Edition, 1969, pp. 156.
- Please Pass the Pilaf* — A Collection of Armenian Recipes by Elizabeth D. Tootelian. Richmond, Virginia, U. S. A., 1975, pp. 98.
- Four Plays for Male Characters* — M. M. Vernon. The Case of Joggny Walker. Something in the City — All Men are Fools — Squeaky. London, Samuel French Ltd., 1926, pp. 73.
- A Conversation With Ross MacDonald* — Jerry Tutunjian. Reprint. Pp. 66-85.
- The Christian Literature and Fine Arts of the Armenians* — Valerie Geokjian. New York, Diocese of the Armenian Church of America, 1973, pp. 23.
- Jerusalem Fair* — 25th Anniversary Commemorative Guide Book — Los Angeles Convention Center, 1972.
- For the Sake of Honor* (Badvi Hamar) — Alexandre Shirvanzade. Translated and with an Introduction by Nishan Parlakian. Design Illustrations by Paul Sagsoorian. St. Vartan Press. New York, a Dr. Adom K. Ourian Fund Publication, 1976, pp. 117.
- Unworthy Offspring and Other Writings* — Jack Antreassian. New York, St. Vartan Press, 1975, pp. 143.
- Armenian Cooking Today* — Aliee Antreassian. Designed and Illustrated by Adrina Zanzanian. New York, St. Vartan Press, 1975, pp. 189 + XXVIII.
- Letters to Several Persons* — John Shirigian. Detroit, Michigan, U. S. A. Published by the author at D. I. T. 1974, pp. 142.
- The Holy Places Today* — M. Basilea Schlink. Darmstadt-Eberstadt, West Germany, Evangelical Sisterhood of Mary. Printed in Jerusalem, 1975, pp. 32.
- Revue des Etudes Arméniennes* (Nouvelle Série — Tome X. 1973-74) — Directeur E. Benveniste. Secrétaire de la Rédaction H. Berbérien. Publié avec le concours de la Fondation Calouste Gulbenkian. Paris, Librairie C. Klincksieck, 1973-74, pp. 435.
- I Love America* (Missionary Address and My Experiences Here and There) — Bedros M. Sharian Sr. New York, Washington, Hollywood, Vantage Press, Inc., 1974, pp. 64.
- The Old Armenian Version of Isaiah: Towards the Choice of the Base Text for an Edition* — Reprint from "Textus" Annual of the Hebrew University Bible Project. Vol. VIII. Jerusalem, the Magnes Press, The Hebrew University, 1973, pp. 107-125.
- Sultan 'Abdulhamid and the Armenian Patriarchate of Jerusalem* — Shahe Ajamian. Reprint from "Studies on Palestine During the Ottoman Period". Edited by M. Ma'oz. Jerusalem, the Magnes Press — The Hebrew University, Institute of Asian and African Studies — Yad Itzhak Ben-Zvi, pp. 341-350.
- The Correspondence (1725-1740) of the Armenian Patriarch Gregory the Chain-Bearer* — Ara Kalaydjian. Reprinted and Edited as above, pp. 562-567.
- Duo Popoli L'Armeno e Lo Hayano* — Basilio Talatinian. Estratto da "Liber Annuus Studii Biblici Franciscani" XXV (1975), pp. 119-135.
- The Beardless Patriarch: St. Germanos* — Otto F. A. Meinardus. Tessalonike. Extract, 1973, pp. 178-186.
- The Episkepsis of Dair Al-Abiad* — Otto F. A. Meinardus. Offprint from Collectanea No. 15, 1972-1973. Cairo, the Franciscan Centre of Christian Oriental Studies, 1973, pp. 99-106 + Plate XVII.
- Fertility and Healing Cult Survivals in Athen: Hagia Marina* — Otto F. A. Meinardus. Sonderdruck: Zeitschrift Fur Ethnologie, Band 99, Heft 1 + 2, Braunschweig, 1974, pp. 270-276.
- A Nautical Graffito Outside the Chapel of the Franks* (Plate 45) — Otto F. A. Meinardus. Offprint of "Liber Annuus Studii Biblici Franciscani" XXV (1975), pp. 85-89 + Pl. 46.
- Notes on the Working Churches of Moscow* — Otto F. A. Meinardus. Offprint from "Oriens Christianus", Band 59, 1975. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, pp. 147-158 + Pictures.
- St. Barbara in the Coptic Cult* — Otto F. A. Meinardus. Offprint from Collectanea No. 15, 1972-1973. Cairo, the Franciscan Centre of Christian Oriental Studies, 1973, pp. 121-132 + Plates XXV-XXVII.
- Dynamics of Faith* — Paul Tillich. New York, Harper & Row, Publishers. Harper Torchbooks/The Cloister Library, 1958, pp. 136 + 12.
- Great American Scientists* — America's Rise to the Forefront of World Service. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall Inc., 1961, pp. 144.

- A Documentary History of Communism* (Volume I) — Edited, with Introduction, notes & new translation by Robert V. Daniels. New York, Vintage Books, A Division of Random House, 1960, pp. 321.
- The Encyclopedia of Sports — The "Bible" of Sports, Condensed for Gillette* — By Frank G. Menke. New York, A. S. Barnes & Co., 1955, pp. 320.
- State and Local Government in the United States* — William Vernon Holloway. First Edition - Second Impression. New York, Toronto, London; McGraw-Hill Book Co. Inc., 1951, pp. 460.
- Economic and Social Security* (Public and Private Measures Against Economic Insecurity) — By John G. Turnbull, V. Arthur Williams and Earl F. Chet. New York, the Roland Press Co., 1957, pp. 539.
- Dogmatique* — Karl Barth. 26 volumes (En Français).
- Catalogue of All Manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai* — Murad Kamil. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1970, pp. 213.
- Subsidia, Biblica* — Xavier Jacques.
- The Text of the Septuagint* — P. Walters.
- The Source* — James A. Michener. A Fawcett Crest Book. Greenwich, Conn. Fawcett Publications, Inc., 1967, pp. 1088.
- Understanding Media: The Extensions of Man* — Marshall McLuhan. A Signet Book. New York, the New American Library, Inc., 1964, pp. 318.
- Utopia or Oblivion: The Prospects for Humanity* — R. Buckminster Fuller. New York, a National General Company, Bantam Books, Inc., 1971, pp. 366.
- El Refugio* — Refugees from Chile. UNCHR Report. Geneva, Switzerland, 1975, pp. 40.
- Lebanon* — Middle East Airlines. Beirut, National Advertising System, 1962, pp. 48.
- Brave New World* (A Novel) — Aldous Huxley. Harmondsworth, Middx., England. Penguin Books, Ltd. in Association with Chatto and Windus, 1955, pp. 200.
- Michael Arlen* — Harry Keyishian. Boston, Twayne Publishers, a Division of G. K. Hall & Co., 1975, pp. 150.
- An Introduction to Classical Armenian* — Robert W. Thomas. Delmar, New York, Caravan Books, 1975, pp. 253.
- Le Chemin de la Croix à Jérusalem* — Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1972, pp. 31. By Fr. Jean Briand.
- A Pictorial History of the Jewish People* — Jerusalem, Keter Books, Israel Program for Scientific Translations, Ltd., 1973, pp. 32.
- Ecology in the Bible* — Nogah Hareuveni, in association with Helen Frenkley. Photographs by Nogah Hareuveni, Yaakov Reshef and Ran Caspi. Art Direction by Ran Caspi and Benny Ribatzky. Kiryat Ono, Israel, planned and produced by Neot Kedumim Ltd. Printed in Israel by United Artists, Tel Aviv, 1974, pp. 50.
- Authorized Services — 1973*. New York, Published by the Church Hymnal Corporation, 1973, pp. 461. PEW Edition.
- Prayer Book* — (In Russian). Jordanville, New York, Printing Shop of St. Job of Pochaev at the Holy Trinity Monastery. 1968, pp. 416.
- Traces of the First Armenian Version of the Gospels in an Early Manuscript: An Analysis of Ms. C (A 24) of the Walters Art Gallery in Baltimore* — By Casimir Roszko. Off-print of "Studii Biblici Franciscani Liber Annus" XXIII (1973), pp. 151 - 166.
- Gerovital H3* — Produit original du Prof. Dr. Ana Aslan. Facteur neurotrope, antidépressif, vitaminique, eutrophique et régénérateur dans le traitement du vieillissement et des troubles trophiques. Bucarest, Institut National de Gériatologie et Gériatrie, Chimimportexport, 1975, pp. 58.
- Biélorussie* — Moscou, Editions de l'Agence de Presse Novosti, République Socialiste Soviétique de Biélorussie, 1967, pp. 95 + 60 Illustrations.
- Géorgie* — République Socialiste Soviétique de Géorgie. Moscou, Editions de l'Agence de Presse Novosti, 1967, pp. 83 + 84 Illustrations.
- Létonie* — République S. S. de Lettonie. Moscow, 1967, pp. 86 + 101 Illustrations.
- Lituanie* — République S. S. de Lituanie. Moscow, 1967, pp. 63 + 80 Illustrations.
- Moldavie* — République S. S. de Moldavie. Moscow, 1967, pp. 76 + 103 Illustrations.
- Ouzbékistan* — République S. S. de Ouzbékistan. Moscow, 1967, pp. 90 + 93 Illustrations.
- Turkménie* — République S. S. de Turkménie. Moscow, 1967, pp. 71 + 73 Illustrations.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ամեն Պատրիարք Ս. Լօր Ծննդեան Պատգամը Բեթղեհեմի Ս. Ծննդեան Այրեն	2
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
Կաղանդ	4
Ս. Ծնունդի շնորհաւորական նամակ՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսէն	7
Ս. Ծնունդի շնորհաւորական նամակ՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսէն	8
Ս. Ծնունդի շնորհաւորական նամակ՝ Ն. Ս. Պօղոս Զ. Պապէն	9
Ս. Ծնունդի շնորհաւորական նամակ՝ Քէնթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն	10
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
Տեառնընդառաջ	11
ԲԱՆԱՍՏԵՐԾԱԿԱՆ	
Ռահէլ	14
Պիտի անցնիս դուն ալ...	17
Օրօ՛ր...	18
Երանի անոր...	20
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
ԺԱ-ԺԲ Դարերի Հայրենի Գիտութեան ու Մշակոյթի մի քանի լատկանիշների մասին	21
Գաբրիէլ Դպիր Կ. Պոլսեցի	26
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
Հայ Ազգի Կազմաւորման Հարցի շուրջ	28
ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ	
Hebrew Illuminated Manuscripts	34
Շաբաթական հաւաքոյթներ Ալեքս և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Կարժարանի և Ընծայարանի մէջ	35
Եկեղեցականք - Բեմականք	37
Պաշտօնականք	
Յանկ «Սիոն»ի Խմբագրութեան և Գ. Կիլպէնկեան Մատենադարանին կողմէ Ստացուած Գիրքերու	44
Բովանդակութիւն	47

CONTENTS

Message of His Beatitude the Armenian Patriarch
from the Grotto of Nativity

EDITORIAL

The New Year

Y.

MESSAGES

Congratulatory letter of His Holiness
Vazken I, Catholicos of All Armenians

Congratulatory letter of His Holiness
Khoren I, Catholicos of Cilicia

Congratulatory letter of His Holiness
Pope Paul VI

Congratulatory letter of His Grace
the Archbishop of Canterbury

RELIGION

Candlemass - day

Kevork S. Genevisian

POETRY

Rachel

You too will pass ...

Lullaby

Happy is he ...

Yeghivart

Mourad Manoogian

Kevork Hadidian

K. Jardar

PHILOLOGY

Some aspects of Armenian Science
and Culture in the XI-XII centuries

Scribe Kapriel of Constantinople

Paylag Antabian

Archbp. N. Dzovagan

HISTORY

On the formation of the Armenian nation

Kevork Hadidian

REVIEWS

Hebrew Illuminated Manuscripts

Archbp. N. Dzovagan

Cultural events in the Alex and Marie
Manoogian Theological Seminary

Monthly news from the Armenian Patriarchate

Contents

Yearly subscription: 10 U. S. Dollars
All correspondence should be addressed to:
Ara Kalaydjian, The St. James Press
P. O. Box 14001, Jerusalem — Israel